

94
X 30

94(575.17)

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИ ВА ДИПЛОМАТИЯ УНИВЕРСИТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ

(жадвал ва чизмаларда)

I, II ва III қисмлар

2032433

Ўзбекистон
тарихи
каф-си
мурири
[Signature]

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
321264
Axborot Resurs Markazi

ТОШКЕНТ - 2007

42637

94(575.1)(045.8)
История УД

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети ўқув-услубий кенгаши
томонидан тасдиқланган

JIDUning 15 yiligiga bag'ishlanadi

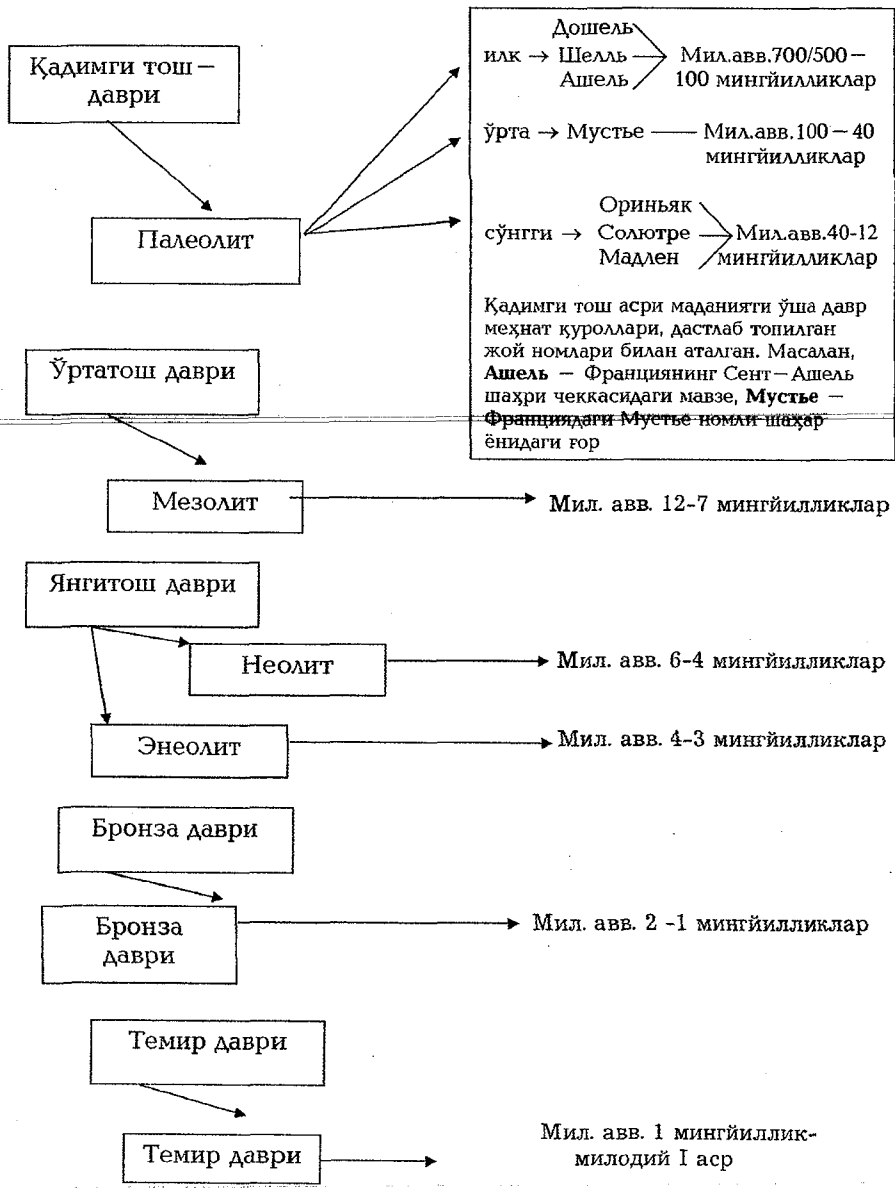
Тузувчи- муаллиф:	Ҳасанова Мавлуда Ботиралиевна – “Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедрасининг доценти, тарих фанлари номзоди.
Тақризчилар:	Агзамова Гулчеҳра Азизовна – ЎзРФА Тарих институти етақчи илмий ходими, тарих фанлари доктори. Фармонов Раҳмон Фармонович – “Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси мудири, тарих фанлари доктори, профессор. Ҳабибуллаев Нозим Насибуллаевич – тарих фанлари номзоди, доцент.

Ушбу қўлланмада «Ўзбекистон тарихи» курси бўйича асосий маълумотлар қисқа ва содда шаклда берилган. Қўлланма турли жадвал ва чизмалардан иборат бўлиб, дастурнинг энг қулай тарзда ўзлаштирилишига имкон яратади.

Олий ўқув юртлири талабалари ва барча қизиққанларга тавсия этилади.

I ҚИСМ.

ҚАДИМГИ ЖАМИЯТНИ ТАХМИНАН ДАВРЛАШТИРИШ ЧИЗМАСИ

Табий-иқлимий омил: ер магнит майдонининг «Ғарбга силжиши» ва қутбларнинг ўзгариши натижасида голоценада иқлим ўзгаради, бу эса миграцияга ва турмуш шароитларининг ўзгаришига олиб келади.

ИЛК ПАЛЕОЛИТ

Мил. авв. 700/500-100 мингйилликлар

Ер юзидаги илк одамлар

↙	↓	↓	↓	↘
<p>Шарқий Африкадаги Олдувай дараси</p> <p>↓</p> <p>Презинжантроп ва зинжантроп (2 млн. 400 минг йил – 1 млн. 400 минг йил – ривожланишнинг боши берк бўғини)</p>	<p>Жанубий Африка</p> <p>↓</p> <p>австралопитек - 1 млн. йилдан ортиқ вақт илгари</p>	<p>Индонезиянинг Ява о. Кендунг-Броус дарёси қирғоғида</p> <p>↓</p> <p>питекантроп - тахминан милод. авв. 1 млн. йил</p>	<p>Шарқий Хитой (Чжоукаутун гери)</p> <p>↓</p> <p>синантроп - милод. авв. 700-600 мингйилликлар</p>	<p>Ўрта Осиё Фарғона vodiysidaги Селенгур манзилгоҳи</p> <p>500-100 мингйилликлар</p>

Энг қадимги одамлар инсоният эволюциясининг турли поғоналарини ўз қиёфаларида намоён этганлар. Улар қадларини тик тутиб юрганлар, меҳнат қуроолларини ясашни ва ишлатишни билганлар.

Илк
меҳнат
қуроол—
лари

жуда содда бўлган: тўқмоқлар, кавлагич
таёқчалар, ўткирланган тошлар, чўқморлар ва ғ.

Қадимги машғулотлар:

Одамзот табиат унга нимани инъом қилса, шундан фойдаланган, шунинг учун одамларнинг энг қадимги машғулоти — термачилик ва овчилик — «ўзлаштирувчи хўжалик» деб номланади.

Одамнинг қуроол ясай олин қобилияти унга ҳайвонлар олаמידан ажралиб чиқишида ёрдам берди.

Қадимги одамлар
ибтидоий жамоа
бўлиб яшаганлар

Ибтидоий тузум—бу инсоният тарихидаги
дастлабки давр бўлиб, унда барча меҳнат
қурооллари умумий ҳисобланган, одамлар
биргалашиб иш юритганлар ва тенглик мавжуд
бўлган

Бу даврда ер юзини тўрт марта муз босади, шу жумладан қуйи палеолит даврида ер юзини уч марта муз босади, шунинг учун ҳам қуйи палеолит даври шартли равишда дошель, шель ва ашель даврларига бўлинади; тўртинчи марта ер юзини юқори палеолит даврида муз босади; мустье — ўрта палеолит даври эса ер юзини муз босиши ўртасидаги навбатдаги оралиқ даврдир. Табиий-иқлимий омилнинг ўзгариши инсоннинг унга мослашишига, сўнг эса ирқларнинг шаклланишига олиб келди

Одамларнинг янги турмуш шароитларига мослашиши (ўсимлик ва ҳайвонот оламининг ўзгариши) янги ҳудудларнинг ўзлаштирилишига, янги меҳнат фаолияти турларининг пайдо бўлишига олиб келади

Буларнинг ҳаммаси биргаликда инсоннинг ташқи қиёфаси ва руҳиятининг янада ривожланишига сабаб бўлди

**ЎРТА ПАЛЕОЛИТ (мустье)
(Мил. авв. 100-40 мингйилликлар)**

Бу даврда яшаган одамларни «неандерталлар» деб атаганлар (уларнинг суяк қолдиқлари дастлаб Германиянинг Неандертал водийсидан топилгани учун шу жой номи билан аталган)

Ўзбекистон ҳудудида мазкур даврга мансуб машҳур манзилгоҳ – **Тешиктош** гори топилган

Кўлбулоқ, Обираҳмат, Бўзсув, Қопчиғай, Қайроққум, Учтут, Вауш, Иджонт, Қизил – Нур I манзилгоҳларининг қуйи қатламлари ва бошқалар. Селенгур манзилгоҳининг энг юқори чегараси, Хўжакентнинг қуйи қатламлари ҳам мана шу даврга мансубдир.

Ибтидоий тўда бўлиб яшаганлар

Неандертал одами

яшаш учун табиий ғорларни ўзлаштирган.	қуйидаги меҳнат қуроолларини ясаган: - чопқи, учли найзалар - йўниш техникасини қўллаган, бунда учбурчак пластиналар қирғичлар яшаш учун хом ашё бўлиб хизмат қилган.	ҳайвон терисидан кийим-кечаклар тайёрлаган.	оловдан фойдаланган.	йирик ҳайвонларни овлаган, термачилик билан шуғулланган
--	---	---	----------------------	---

Мустье даврида

- диний тасаввурлар куртак ота бошлаган
- ўлганлар «ухлаётган одам» ҳолатида дафн этила бошланган
- ҳайвонларнинг қозиқтишларидан тақинчоқлар ясала бошланган.

Неандертал одами ҳозирги замон одамининг шаклланишида ўтиш босқичи бўлиб хизмат қилган, унинг оёқлари ва елкаси тўғри бўлган, пешонаси ва пастки жағи бўртиб турган.

Бугунги кунда кўпгина олимларнинг фикрича, палеолит икки қисмга: «икки сакраш назарияси»га мувофиқ «қуйи» ва «юқори» қисмларга бўлинади, «ўрта» палеолит эса «қуйи» палеолитнинг якунловчи босқичи ҳисобланади.

ЮҚОРИ ПАЛЕОЛИТ (сўнги) (Мил. авв. 40-12 мингйилликлар)

Бу даврда яшаган кроманьон одами (Франциянинг Кро-Маньон ғоридан топилгани учун) «неантроп», яъни «янги одам», худди шунингдек бундан олдинги давр одами - «homo habilis» - «омилкор одам»дан фарқли ўлароқ, «Homo Neandertalensis» - ақл-идрокли одам деб аталади.

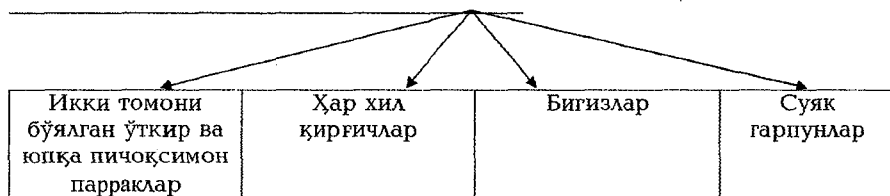
Одамнинг ҳозирги қиёфаси шаклланади.

- қош устидаги бўртиб турган мушаклар йўқолади
- пешона ва пастки жағи шаклланади
- ҳаракатлари енгиллашади ва тезлашади
- қўллари такомиллашади
- нисбатан нозик меҳнат қуроллари ясайди

Янги пайдо бўлган «сиқиш» техникаси ёрдамида хилма-хил меҳнат қуроллари учун қолиплар ясалган. «Пичоқсимон парраклар» шулар жумласидан бўлиб, улардан қуйидагиларни тайёрлаш мумкин бўлган:

Мураккаб меҳнат қуроллари

Бу даврнинг одами яшаган
манзилгоҳлар Ўзбекистон ва ўрта
Осиёнинг барча ҳудудларида топилган

Бўзсув, Қўлбулоқ, Оқтош, Иджонт ва Учтутдаги «кўп қатламли» эски манзилгоҳларда ҳам одамлар яшапда давом этганлар. Хўжакент, Обираҳмат, Самарқанд ва бошқа жойларда одамлар яшайдиган янги манзилгоҳлар вужудга келган.

Маданий қатлам – барча қадимги манзилгоҳлар жойлашган, инсон фаолиятининг излари – меҳнат қуроллари, гулханлар, озиқ-овқат қолдиқлари – суяклар, чиганоқлар ва ҳоказолар қолган ер қатламининг археологияда қабул қилинган номи.

Бу даврда турли табиий-иқлимий минтақаларга одамнинг мослашиши натижасида асосий ирқлар вужудга келган, зотан, Юқори палеолит даврида Ер курраси деярли тўлиқ ўзлаштирилган.

Инсоният ирқларининг вужудга келиши:

Юқори
палеолитда

- балиқчилик,
- ёввойи ўсимликлар термачилиги давом этади;
- одамлар турар жойлар - бостирмалар, чайлалар, ертўлалар қура бошлайдилар

Навбатдаги музлашнинг (жами 5 марта бўлган, шулардан 4 таси палеолит даврида) тугаши қадимги одам ҳаётининг тўла ўзгаришига олиб келади – бу давр мезолит деб аталади.
(Ҳар бир музлаш даври бир неча юз минг йил давом этган, музлашлар орасидаги даврлар тахминан 200 минг йилга чўзилган. Охириги музлаш даври тахминан милoddан аввалги 15-12 мингйилликда яқунланган)

Мезолит (ўрта тош даври)
(Мил. авв. 12-7 мингйилликлар)

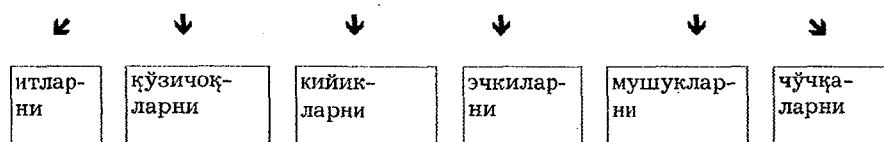
Даврнинг энг муҳим кашфиётлари

Геометрик микролитлардан фойдаланишнинг янги технологияси ва «ичқуймали техника» вужудга келди, яъни асос – суяк, ёғоч пазларга қўйилиб, устидан асфальт, мум қуйилган майда (учбурчак, тўртбурчак) қатламлар билан тўлдирилди. Бундай меҳнат қуроллари кўп функцияли бўлиб, уларни узоқ вақт ишлатиш мумкин, яъни яхлит тош парчасидан пичоқ ёки кескич ясагандан кўра, суяк ёки ёғочни асос қилиб олиб, унинг устидан кремний қуйган маъқул.

- Таркибий меҳнат қуроллари → чопқичга даста уланиб – болта ясалади.
→ ўткир учлар дарахт шохлари билан бирлашгач, отар найзага айланади.
→ ўқ-ёй (камон) тайёрланади.

Шунинг учун ҳам якка овчиларнинг аҳамияти ортди, бироқ жамоа бўлиб ов қилиш ўзгарган кўринишда (ҳайвонни кўплашиб қувиш) сақланиб қолди, чунки муз даври ўтиб, озиқ-овқат маҳсулотларини узоқ сақлашнинг иложи бўлмай қолди, бунинг устига, йирик ҳайвонлар – мамонтлар қирилиб кетди, майда ҳайвонларни эса бошқа усулларда ов қилиш маъқуллиги аён бўлиб қолди.

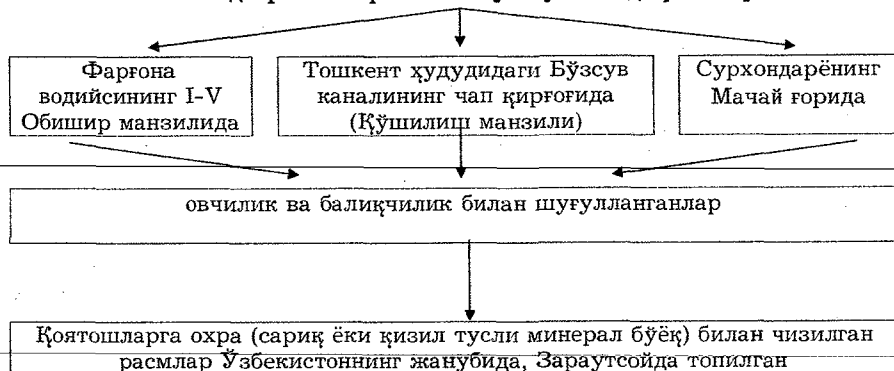
Одам ҳайвонларни қўлга ўргата бошлайди

Одамлар деярли бутун
Ўрта Осиё ҳудуди бўйлаб жойлаша бошладилар.

* Шунинг учун ҳам мезолит даврига мансуб қўналгаларда меҳнат қуроллари палеолит даври ёдгорликларига нисбатан камроқ учрайди, яъни вақтдан янада самарали фойдаланилади.

Мезолит даврининг фанга маълум бўлган ёдгорликлари:

Мезолит даврида тарихнинг биринчи қонуни амал қилади – Ер куррасида турмуш шароитларининг ҳар хиллиги тарихий тараққиётнинг ҳар хил кечишига олиб келади (бир пайтнинг ўзида турли даражада ривожланган маданиятлар мавжуд бўлади).

НЕОЛИТ ДАВРИ (янгитош даври) (Мил. авв. 6-4 мингйилликлар)

Бу давр ўзлаштириш хўжалигидан ишлаб чиқариш хўжалигига - деҳқончилик ва чорвачиликка ўтиш даври бўлиб, у «неолит давридаги техникавий инқилоб» тушунчасига бирлаштирилган қўйидаги хусусиятлари билан таърифланади

1) Тошдан меҳнат қуроллари яшашнинг янги усуллари (силлиқлаш, қиртишлаш, пармалаш)

2) Деҳқончилик ва уй чорвачилигининг вужудга келиши. (Қўлга ўргатилган ҳайвонлар асосида майда шохли қорамол хонакилаштирилади бошланди).

3) Уйсозлик

4) ҳунармандчилик ишлаб чиқариши (тўқимачилик ва кулолчилик) вужудга келди. Сопол идиш-товоқлар яшаш муҳим кўрсаткич ҳисобланади, шунинг учун ҳам неолит мазкур белгига қараб шартли равишда икки даврга: сопол давригача бўлган даврга ва сопол даврига бўлинади.

5) Ҳаётнинг янги ижтимоий тартиби – уруғчилик жамияти юзага келди. Уруғга аёл – онанинг бошчилик қилгани даврга «матриархат», яъни «она уруғи даври» деб ном бериш учун асос бўлди.

Бу сабабларнинг барчаси қўшилиб, ер юзида биринчи демографик портлашга олиб келди (иккинчи демографик портлаш- XX асрнинг охири – XXI асрнинг бошида содир бўлмоқда)

Неолит
даврида

ўтроқ ҳаёт тарзига ўтилди, яъни уруғ жамоаларининг ўтроқ манзилгоҳлари вужудга келди.

Неолит даврида она уруғи – Матриархат ўз тараққиётининг бир нечта босқичини босиб ўтди, бу пировард натижада жуфт оиланинг вужудга келишига олиб келди.

Неолит даврига ва бундан кейинги бошқа даврларга ўтиш Ер қуррасининг турли қисмларида турли даврларда ҳар бир минтақанинг табиий-иқлимий шароитларига қараб, тарихнинг асосий қонунига мувофиқ амалга ошди, бунда ҳар бир кейинги давр ўзидан олдинги даврдан қисқароқ бўлди, яъни «замонда ривожланиш суръатларининг жадаллашиш» қонуни амал қила бошлади.

Ўрта Осиёда уч хил маданият тарқалди:

↙	↓	↘
<p>Жойтув маданияти – Ўрта Осиёда биринчи сунъий суғориш тизимига асосланган энг қадимги деҳқончилик маданияти (Туркменистон жануби, мил. авв. 6-5 мингйилликлар), шунингдек Чўпонтёпа, Чағаллитепа, Бами ва бошқалар.</p>	<p>Калтаминор маданияти – унда одамлар овчилик ва балиқчиликдан ташқари, Амударёнинг қуйи оқимидан вақтинча қазилган ариқлар ёрдамида сув олиб, деҳқончилик билан ҳам шуғулланганлар (мил. авв. 5 мингйиллик охири – 4 мингйиллик бошлари</p>	<p>Ҳисор маданияти – Ҳисор воҳасида тарқалган маданият бўлиб, бўёқсиз ишлаб чиқариш сифатида таърифланади ва қадимги тош асри даражасига кўпроқ мос келади, яъни нисбатан архаик маданият.</p>

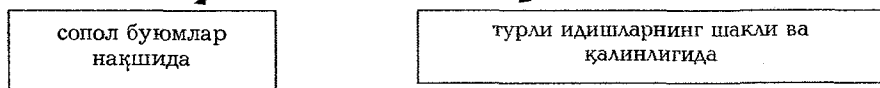
ЭНЕОЛИТ ДАВРИ
(мис-тош асри)
(Мил. авв. 4-3 мингйилликлар)

Тош қуруллари билан бирга миснинг ишлатилган даври энеолит деб аталади.

Ибтидоий жамоаларда меҳнат қуруллари ва безаклари мисдан тайёрлана бошланди	⇒ пичоқлар
	⇒ бигизлар
	⇒ игналар
	⇒ болталар
	⇒ билакузуклар
	⇒ маржонлар
	⇒ зираклар ва ҳоказо

Аммо тош барибир меҳнат қуруллари тайёрлашда асосий хом ашё сифатида қолади, чунки мис етарлича қаттиқ эмасди.

Яққол ўзгаришлар намоён бўлади

Бу даврда қабилалар мисни эритиш ва қайноқ ҳолида ишлов бериш имкониятига эга эдилар

Энеолит
даврининг
хусусиятлари

- ⇒ деҳқончиликнинг тоғолди жойларида пайдо бўлиши
- ⇒ қадимги одамнинг – ёввойи ўсимликлар эҳтимолий теримидан, керакли бошоқли ўсимликларни парвариш қилишига ўтиш даври
- ⇒ аҳоли йирик уй ҳайвонларини кўпайтириш билан шуғулланади (сигирлар, отлар, туялар)

Чорвачилик фақатгина сут ва гўшт маҳсулотини бермасдан, балки деҳқончиликнинг самарали ривожланишига ҳам имкон яратган

Энеолит даврида эркаклар қабилаларда етакчилик мавқеини эгаллай бошладилар

БРОНЗА ДАВРИ

(Мил. авв. 2-1 мингйилликлар)

Бронза даври бир вақтнинг ўзида тош даврининг давоми ҳамдир.

Бронза ихтироси – буюк
маданий-ҳўжалик кашфиёти

Шу сабабдан ундан
фойдаланиш соҳалари
кенгайди

- ⇒ меҳнат қуроллари
- ⇒ уй-рўзгор буюмлари
- ⇒ қуроллар мукаммаллаштирилди

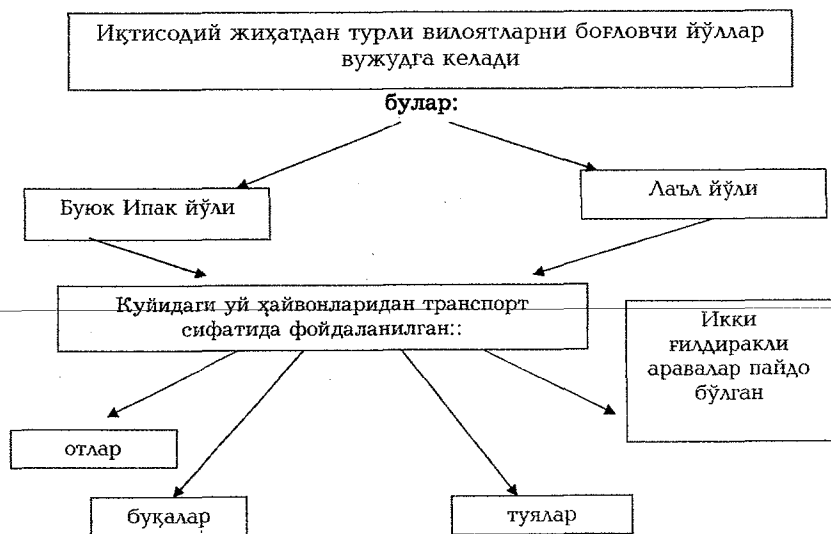
Бронза даври қуйидагилар билан
таърифланади:

ишлаб чиқарувчи ҳўжаликнинг мустақил соҳаси бўлган яйловдаги чорвачиликнинг вужудга келиши нагижасида қуйидагилар содир бўлди:

1. Меҳнатнинг биринчи ижтимоий тақсимланиши (чорвачилик уй)	2. Қўшимча маҳсулотнинг пайдо бўлиши савдо-айирбошлаш	3. Аҳолининг «яшашга яроқли» ҳудудларни жадал ўзлаштириши ва уларга келиб жойлашиши натижасида «ҳаёт майдони»ни сақлаш ва назорат қилишга зарурат туғилди, бу эса маҳаллий ҳарбий тўқнашувларга олиб
чорвачилигига эга бўлган деҳқончиликдан ажралиб чиқади).	муносабатларини вужудга келтирди.	келди, натижада қабилаларнинг иттифоқлари вужудга келди, эркакларнинг роли кескин ортди, қабила оқсоқоллари, одатда, бир онадан туғилган икки ака-ука бири – ҳарбий тўқнашувлар пайтида, иккинчиси – тинчлик пайтида оқсоқол вазифасини бажара бошладилар.

Натижада минтақаларо айирбошлаш жараёни кучаяди

Шундай қилиб, хўжалиқнинг асоси чорвачилик ва деҳқончилик бўлиб қолади

Оқибатда:

қўшимча маҳсулот
пайдо бўлади

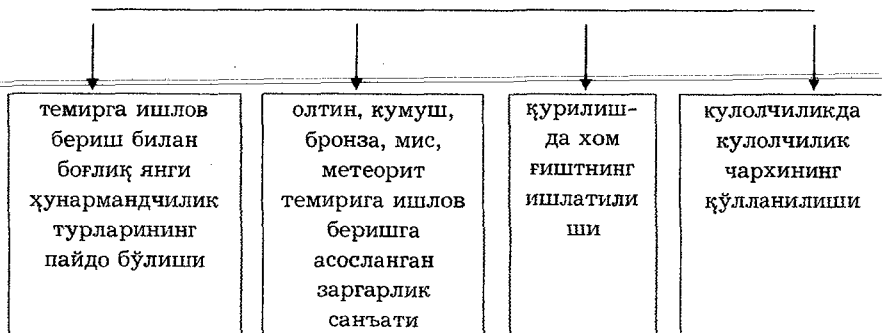

Бу нарса уруғлар, қабила-
ларнинг ўзаро айрбошлаш
муносабатларига олиб келади

Иқтисодий, маданий, этник
алоқалар ўрнатилади

Даврнинг йирик кашфиётлари:

Бу давр одатда «дастлабки шаҳар тамаддуни»га оид деб топилади, чунки бу даврда бўлгуси шаҳар белгиларига эга бўлган девор билан ўралган қишлоқлар – Сополлитепа, Жарқўтон (Ўзбекистоннинг жанубида) пайдо бўлган.

ТЕМИР ДАВРИ

(Мил. авв. 1 мингйилликдан синфлар ва давлатлар ташкил топгунга қадар)

Темирнинг қўлланилиши - ибтидоий жамоа тарихидаги катта ҳодиса

Темирнинг пайдо бўлиши

ибтидоий жамоа тузумини
инқирозга учратди

жамиятнинг табақаланиш
жараёнини тезлаштирди

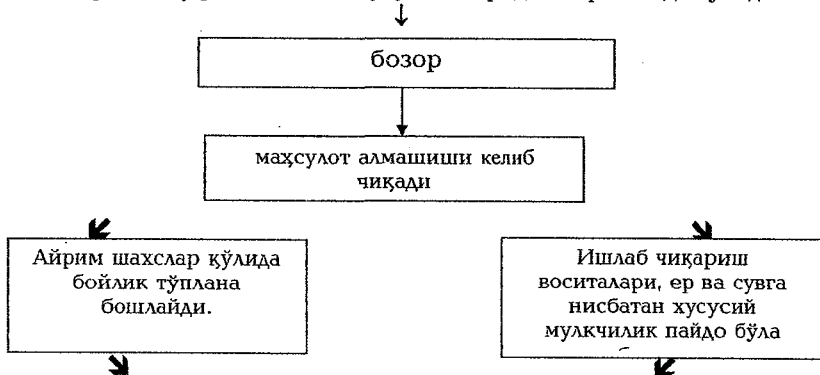
Инсоннинг темир билан танишиши шартли равишда
икки даврга бўлинади:

пуфлаб қуйиш усулида темир олинади, бироқ бундай буюмлар бронза билан рақобатлаша олмайди (бундай темирдан заргарлик санъатида, баъзан тилла ёки кумуш тақинчоқларга ўрнатмалар сифатида фойдаланиш мумкин эди).

темирни оловда тоблаш, яъни пўлат қуйиш усули кашф этилганидан сўнг темирдан ясалган буюмлар рақобатбардош бўлиб қолди, чунки темир рудаси (мис ва бронзадан фарқли ўлароқ) ҳамма ерда бор эди; бронза темирдан пишиқлигига қарамай, хўжаликда ва ҳарбий соҳада темирдан кенг фойдаланила бошланди, бу жамиятнинг табақаланишига ва пировард натижада давлатчиликнинг вужудга келишига кўмаклашади.

Бу даврда шаҳарнинг асосий хусусиятларидан бири пайдо бўлади:

Давлат вужудга келади

ИБТИДОИЙ ДАВРДАГИ

АРХЕОЛОГИК МАДАНИЯТЛАР*

Жойтун маданияти (мил. авв. VI-V мингйилликлар)	⇒	Ўрта Осиёда (Жанубий Туркманистон) зироатчилик ривожига асос солган қадимги маданият.
Калтаминор маданияти (мил. авв. V мингйилликнинг охири – IV мингйилликнинг боши)	⇒	Жанубий Орол бўйидаги қадимги овчи ва балиқчиларнинг неолит даври маданияти.
Замонбобо маданияти (мил. авв. II мингйилликнинг боши)	⇒	Бухоро вилояти, Зарафшон воҳасидаги қадимги деҳқонлар маданияти
Саразм маданияти (мил. авв. II мингйилликнинг боши)	⇒	Тожикистондаги Энеолит ва бронза даври зироатчиларининг милоддан аввалги 3-2 мингйилликларга доир манзили.
Тозабөгёб маданияти (мил. авв. II	⇒	Амударё қуйи оқими ерларида

* Бир даврга тегишли археологик ёдгорликларнинг умумий хусусиятларини англатадиган тушунча.

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universitet

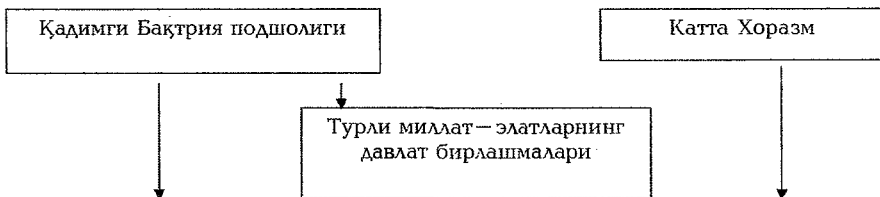
17

Axborot Resurs Markazi

мингйилликнинг 2 ярми)		истиқомат қилган зироатчи ва чорвадор қабилалар маданияти.
Чуст маданияти (мил. авв. II мингйилликнинг охири – I мингйилликнинг боши)	⇒	қадим зироатчиларнинг бронза даври охирида Фарғона водийсидаги манзиллари (Чуст, Далварзинтепа, Ашқалтепа, Чимбой).
Амиробод маданияти (мил. авв. I мингйилликнинг боши)	⇒	Қадимги Хоразм ҳудудида сўнги бронза ва темир асрига ўтиш даврида шаклланган зироатчилар маданияти. Бу қабилаларга суғориш усули маълум бўлган.
Бурғулик маданияти	⇒	Тошкент воҳасидаги Чуст маданиятига яқин манзил. Аҳолиси зироатчилик ва чорвачилик билан шуғулланган.
Сополлитепа маданияти (мил. авв. II мингйилликнинг ўрталари)	⇒	Бронза даврида Ўзбекистон жанубидаги қадимги зироатчиларнинг манзили.

**Мил. авв. VIII-VII асрларда
ЎРТА ОСИЁ ҲУДУДИДАГИ ДАСТЛАБКИ ДАВЛАТ БИРЛАШМАЛАРИ**

Дастлабки давлатчилик Ўзбекистонда мил. авв. VII асрда ривожлана бошланди. Давлат бирлашмалари олдинги даврдаги (мил. авв. IX-VIII асрлар) қабилалар иттифоқининг ҳарбий демократия тамойиллари асосида тузилган.

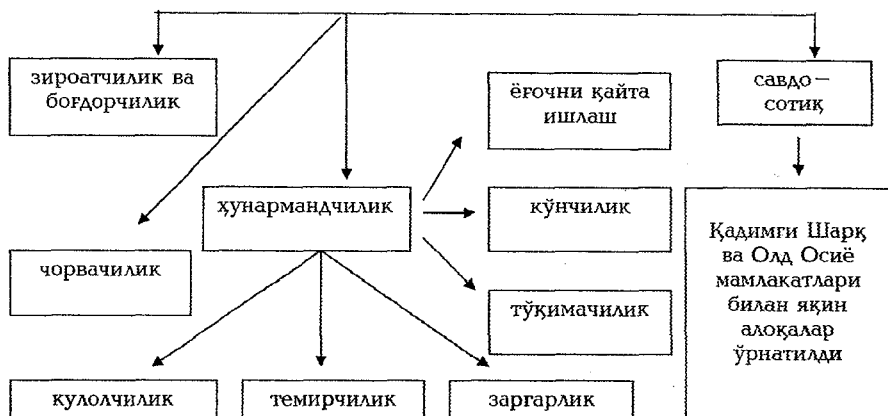

Ҳудуди: Ўзбекистоннинг жануби.
 Жануби-Шарқий Ўрта Осиёнинг катта
 ҳудудини, шу жумладан Сурхондарё,
 қисман Қашқадарё, Зарафшон
 ҳавзасини, Амударёнинг юқори
 ҳудудини, ҳамда ҳозирги
 Афғонистоннинг шимолини назорат
 қилган қабилалар иттифоқи.

Ўрта Осиёнинг катта қисмини -
 Амударёнинг қуйи оқимидан
 Туркمانистоннинг жанубигача
 бўлган ҳудудларни, шу
 жумладан Ўрта Осиёнинг
 марказий ҳудудларини назорат
 қилган қабилалар иттифоқи.

Бу давлатлар ҳудудида топилган дастлабки
 шаҳарлар энг қадимги ҳисобланади.
 Уларнинг ёши 2700 йилдан ортиқ.

Машғулоти

Дастлабки давлатчиликнинг ривожланиши маҳаллий аҳолининг юксак даражада ривожланган қадимги зироатчилик маданиятига асосланган эди.

АҲОМАНИЙЛАРНИНГ ЎРТА ОСИЁГА БОСТИРИВ КЕЛИШИ

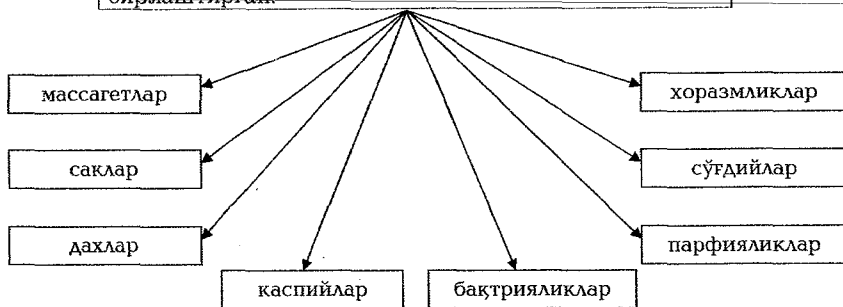
Мил. авв. VII асрнинг ўрталарида тарихий-маданий вилоят – Бақтрия Бобил томонидан, мил. авв. VI асрнинг ўрталарида эса – Аҳоманийлар сулоласидан бўлган қадимги Эрон шоҳлари томонидан истило қилинди.

Кир II (Мил. авв. 558-530 йиллар)	⇒ Мидия, Лидия, Бобилни босиб олган ⇒ Парфия, Маргиёна ва Бақтрияни эгаллаган ⇒ Мил. авв. 530 йилда – массагетларга қарши юриш ⇒ Малика Тўмарис ⇒ Кир II нинг ҳалок бўлиши (форс қўшинларининг буткул қирилиши)
--	---

Кир II нинг ўғли Камбиз отасининг истилочилик сиёсатини давом эттириб, Мисрни Аҳоманийлар давлатининг таркибига киритди

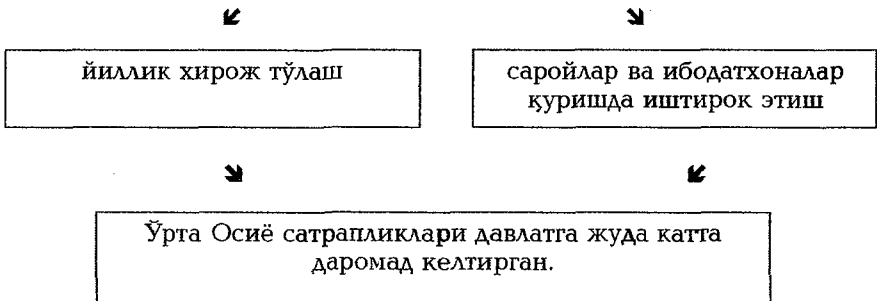
Доро I (Мил. авв. 522-486 йиллар)	⇒ Мил. авв. 522 йил – Маргиёнада Фрада бошчилигида қўзғолон (маргиёналиклар енгилдилар) ⇒ Мил. авв. 519 йил – саклар-тиграхаудаларга қарши юриш ⇒ Чўпон Широқнинг жасорати (мил. авв. 517 йил)
--	--

Ўрта Осиёнинг босиб олинган вилоятлари уч сатрапликка* бўлиниб, қуйидаги қабилаларни бирлаштирган:

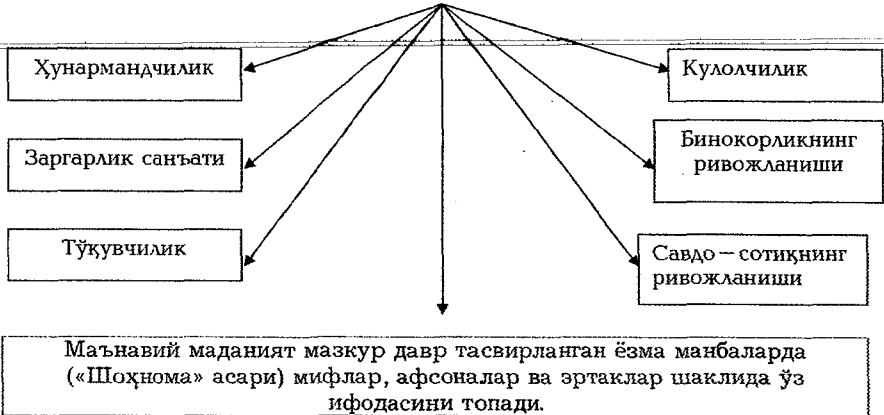

* Сатраплик – форсча «хшатра» – вилоят сўзидан келиб чиққан. Вилоят бошлиғи – сатрапга чекланмаган ҳокимият берилган бўлиб, у фақатгина шоҳга бўйсунарди. Сатрапларнинг кўлчилиги аҳоманийлар сулоласи вакиллари эдилар.

Ҳар бир сатрапликнинг мажбуриятлари:

Мил. авв. VI-IV асрларда маданиятнинг ривожланиши Машғулотлар

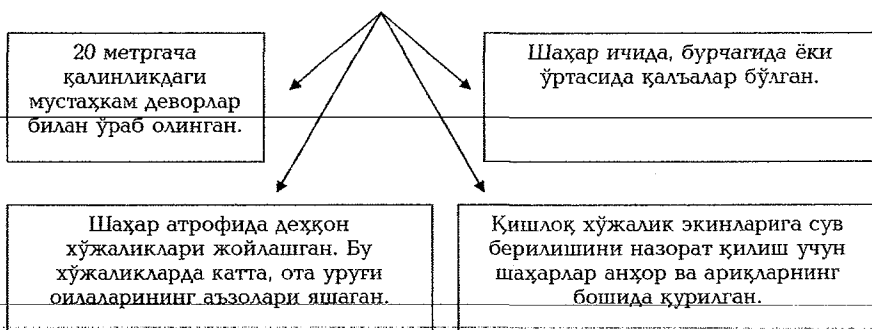

Қуйидагиларга ишлов берилган:

- ⇒ олтин
- ⇒ кумуш
- ⇒ лазурит
- ⇒ феруза
- ⇒ қора ва рангли металллар эритилган

Мил. авв. V-IV асрларда Ўрта Осиё ҳудудида дастлабки танга пуллар – Дариқлар (оғирлиги 6,7 гр. бўлган тилла тангалар) ва талантлар (34 кг кумуш қийматига тенг бўлган тангалар) тарқалади.

Маъмур давр шаҳарлари

Аҳоманийларнинг Ўрта Осиё халқлари устидан ҳукмронлиги икки асрдан ортиқроқ давом этди.

Мил. авв. 330 йили македониялик Искандар қадимги форс давлатининг Аҳоманийлар сулоласидан бўлган сўнгги шоҳи Доро III қўшинларини тор-мор келтирди.

ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚЛАРИНИНГ МАКЕДОНИЯЛИК ИСКАНДАР БОСҚИНИГА ҚАРШИ ОЛИВ БОРГАН КУРАШИ (мил. авв. IV асрнинг охири ва III асрнинг ўрталари)

Македониялик Искандарнинг Шарққа юришлари: Эрон, ўрта Осиё, Ҳиндистонни босиб олиши. Мил. авв. VI-V асрларда, Доро I ҳукмронлиги даврида бошланган курашнинг давоми ва якуни сифатида ҳамда мазкур курашнинг, IV асрнинг ўрталаридаёқ македониялик Филипп таъсирида фаол иқтисодий сиёсати бошланган Греция ва Кичик Осиёда муваффақиятли кечиши. Бу унинг ўғлига қуйидагиларни муваффақиятли ҳал қилиш имконини берди:

- Ички муаммоларни ечиш
- Халқаро низоларни ечиш
- Ижтимоий тенгликни ўз давлатида сақлаб қолиш

Юнон нотиғи Исократ мил. авв. 380
йилда айтган:
...юнонлар «урушни Осиёга, Осиё
бахтини эса – ўзига» кўчириши лозим.

Македониялик Искандарнинг истилоси ва юришлари

Македониялик Искандарнинг қўшинлари Ўрта Осиё ҳудудида мил. авв. 329 йилнинг баҳорида кўринадилар.

Ўрта Осиё заминини бўйсундириш учун Искандар уч йил сарфлади; у қуйидаги ҳудудларни забт этди:

- ⇒ Марғиёна
- ⇒ Бақтрия
- ⇒ Сўғд
- ⇒ Уструшана ва бошқалар.

Мустақил қолди:

Хоразм

чунки Хоразм, македониялик Искандар Аҳоманийлар қўшинини узил-кесил тор-мор келтирганидан сўнг, у тузган давлат таркибига ихтиёрий равишда қўшилишга рози бўлди.

чунки Искандарнинг мақсади Бақтрияни эгаллаш эди, шунинг учун ҳам у Фарасман билан иттифоқ тузишга рози бўлди. Фарасман унга, шу жумладан, Спитамен қўзғолонини бостиришда кўмаклашди.

Мустақиллик учун кураш

Бу йиллар маҳаллий аҳолининг қўзғолонлари билан таърифланади. Бақтрия ҳукмдори Бесснинг сафдоши ва лашкарбошиси бўлган Спитамен қўзғолони (мил. авв. 329-327 йиллар) айниқса машҳурдир. Спитамен аввал Бессга хиёнат қилиб, уни Искандарга топширди, сўнг ўз қабиладошлари томонидан хиёнаткорона ўлдирилди.

Мағлубият сабаблари:

Аҳолининг кўрсатган қаршилиги ва фаолияти ижобий натижалар бермади, чунки бу фаолиятлар тарқоқ, маҳаллий хусусиятларга эга эди:

1	Бир ҳодисада, аҳоли зироатчи қатламлари фаол иштрок этганлар.
2	Иккинчисида, Спитамен раҳбарлигидаги кўчманчи қабилалар.
3	Учинчисида эса, тоғ минораларидаги инларда ўтирган князларнинг аҳамияти катта бўлган.

Гуруҳларни ажратиб,
Искандар улар устидан
қийинчилик билан ғалаба
қозонган

биноқ Искандарнинг енгил-
маслигига асосий сабаб:

у маҳаллий ҳукмдорлар
ҳокимиятига расмий
мақом берган.

Искандар Осиёни истило қилишнинг
дастлабки босқичларидан бошлаган маҳаллий
зодагонлар билан яқинлашиш сиёсатини
давом эттирган

Македониялик Искандарнинг маҳаллий зодагонлар билан яқинлашиш сиёсати

Маҳаллий зодагонларга катта имтиёзлар берди (уларга
ҳокимият, ерларни инъом этди).

Баъзи бир маҳаллий урф-одатларни ўз саройида жорий эта
бошлади.

Маҳаллий зодагонлар вакили Оксиартнинг қизига уйланди ва
Оксиартни Бақтрия ҳукмдори этиб тайинлади.

Маҳаллий - Шарқ урф-одатларини ўзи ҳам ўзлаштира
бошлади.

Маҳаллий аҳоли вакилларини ўз қўшинига жалб этди,
уларни ўзига яқинлаштирди.

Ўзи вайрон қилган баъзи шаҳарларни қайтадан тиклади ва
янги шаҳарлар барпо этди (ҳаммаси бўлиб Александрия
номли 12 та шаҳар қурилди, шулардан биттаси Сирдарё
қирғоғида қурилган бўлиб, «Эсхат Александрияси» – «Чекка
Александрия» деб аталади).

Натижада: →

«Шарқий эллинизм» деб аталган маданиятшуносликда янги ҳодиса – евросиё маданиятининг чагишмаси вужудга келди. Табиийки, алоҳида одамлар, қишлоқлар ва бутун бошли шаҳарларнинг тақдири фожиали кечди, аммо сиёсий ва иқтисодий манфаатлар инсон омили – шахсни ҳеч қачон эътиборга олмас эди.

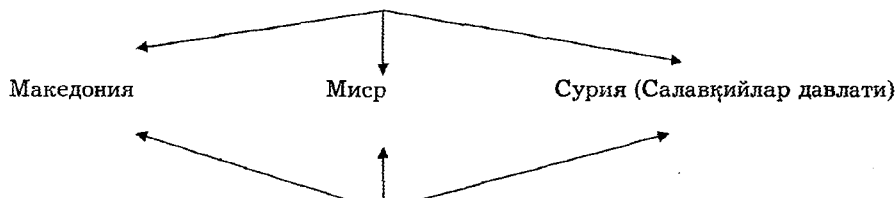
Ижобий аҳамияти

Юнон маданияти ва маҳаллий маданиятларнинг ўзаро аралашиб кетиши (синтези) асосида Ўрта Осиё антик давлатлари – Юнон Бақтрия ва Парфия ривожлана бошлади

ЎРТА ОСИЁ САЛАВҚИЙЛАР ДАВЛАТИ ТАРКИБИДА (Мил. авв. 312-250 йиллар)

Мил. авв. 323 йилда македониялик Искандар вафотидан сўнг, у ҳукмдорлик қилган империя уч давлатга бўлиниб кетади:

Бу давлатлар Искандарнинг энг яқин лашкарбошилари томонидан бошқарилди

Салавқийлар давлатининг бошланиши

Мил. авв. 312 йилда Салавқа¹ Бобил давлати ҳукмдори бўлгач, давлат чегараларини Сирдарёдан Ҳиндгача кенгайтирди ҳамда Салавқийлар давлатига асос солди.

¹Салавқа – македониялик энг истеъдодли лашкарбошилардан бири.

Давлат таркибига Искандар собиқ салтанатининг кўпчилилик қисми бирлаштирилди:

- ⇒ Эрон
- ⇒ Парфия
- ⇒ Бақтрия
- ⇒ Сўғдиёна
- ⇒ Марғиёна

Салавқийлар давлати мавжуд бўлган даври

Мил. авв. 312 йилдан - мил. авв. 64 йилгача (бевосита Ўрта Осиё халқлари билан боғлиқ давр мил. авв. 250 йилгача).

Ҳокимиятни мустақкамлаш йўли

Халқларни сатрапликларга бўлиш, бунда бир маъмурий ва хирож бирлигига жуғрофий ва этник жиҳатдан ҳар хил бўлган вилоятлар бирлаштирилди.

Эллилаштириш жараёни

Салавқийлар истило қилинган ҳудудларда юнонлар олдида қуйидаги вазифаларни қўйганлар..

- ⇒ Юнон тилини ёйиш
- ⇒ Юнон маданиятини тарқатиш
- ⇒ Юнон урф-одатлари ва диний эътиқодларини тарғиб қилиш
- ⇒ Шаҳар ва қишлоқларда юнон халқини жойлаштириш
- ⇒ Шаҳарларни ўзларининг исмлари билан аташ (Салавқия, Антиохия ва ҳоказо)

Эллилаштириш -

Шарқда юнон ва маҳаллий маданиятнинг бирлашиш жараёни

Мил. авв. 280 йилда, Салавқа вафот этганидан сўнг, унинг улкан давлатини ўғли **Антиох** 20 йилга яқин бошқарди. Антиох Салавқа билан Спитаменнинг қизи-Апама ўртасидаги никоҳдан туғилган бўлиб, Салавқа унга маҳаллий зодагонлар билан яқинлашиш сиёсатини юритган Искандарнинг бошқа сафдошлари сингари, ўз мавқеини мустақкамлаш мақсадида уйланган эди.

Ижтимоий-
иқтисодий
ривожланиш

- ⇒ Ирригация тармоғи кенгайтирилди.
- ⇒ Шаҳар ва қишлоқлар сони кўпайди.
- ⇒ Савдо айирбошлаши учун маҳсулот ишлаб чиқаришга мўлжалланган ҳунармандчиликнинг салмоғи ортди.
- ⇒ Жамоа қўлдорлик муносабатларининг чуқурлашиши билан уйғунликда янада ривожланди.
- ⇒ Давлат ҳокимияти кучайди

Кўчманчи ва ўтроқ аҳоли ўзаро иқтисодий алоқаларининг жадаллашуви

Маданиятнинг ривожланиши

Шарқ ва Ғарб ўртасида кенг миқёсдаги ўзаро маданий алоқалар

Бақтрияда тарқала бошлайди:

Ҳунармандчи —
лик маҳсулотлари

Юнон тароз
тизими

Юнон ёзуви

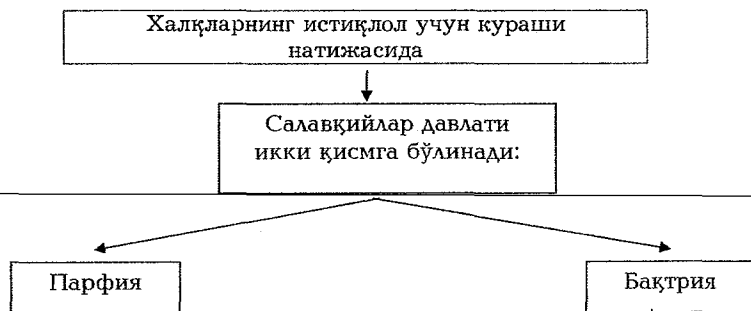
Санъат
буюмлари

Пул муомиласи
бирлиги

Шу билан бир вақтда, юнонлар Ўрта Осиёнинг кўпгина анъаналаридан, айниқса, бинокорлик ва ҳунармандчилик анъаналаридан фойдаландилар.

Милoddан аввалги III асрда:

Салавқийлар давлатининг энг бой вилояти — Бақтриянинг кучайиши натижасида унинг ҳукмдори Диадот ажралиб чиқади. Бундан фойдаланган Парфия ҳукмдори Митридат қўшни Салавқийлар давлати ҳисобига ўз мулкларини кенгайтира бошлайди. Салавқийлар чекиниб ва ўз пойтахтини ғарбга кўчириб, охир-оқибатда Парфия подшолиги таркибига кирган кичкина ҳудуднинг ҳокимларига айланадилар.

Бақтрия ва Сўғдиёна ҳудудида Юнон – Бақтрия
давлати барпо этилди, қолган ҳудудлар Парфия
таркибига кирди

Мил. авв. 130 йилда Бақтрия давлати
шимоли – шарқдаги ҳудудлардан келган
қабилалар иттифоқи – Юечжилар (Кушонлар)
томонидан забт этилди. Бу қабилалар
иттифоқига Гоушан – Кушон қавми
раҳбарлик қилган бўлиб, янги давлат унинг
номи билан Кушон давлати деб аталди.

Давлатларнинг ташкил топиши

Шимоли-шарқда
Қанғ иттифоқлари -
Қангүй ташкил топади

Амударёнинг қуйи қисми
ҳудудларида Хоразм
давлати вужудга келади

ЮНОН-БАҚТРИЯ ДАВЛАТИ (Мил. авв. 250-140 йиллар)

Ҳудуди: ⇒ Бақтрия, Сўғд, Марғиёна ва тахминан, Довон
(Фарғона) вилоятларининг қисми ҳамда Чоч.

Мил. авв. 170 йилда Сўғд (қисман) ва Чоч Қанғ подшолиги
таркибига кирдилар.

Евтимедлар сулоласининг асосчиси:

Юнон Евтимед
(қудратли шахс)

Унинг ўғли
Демитрий

Унинг ҳукмронлиги даврида Юнон – Бақтрия давлати ўз тараққиётининг юқори чўққисига кўтарилади.

Юнон-Бақтрия давлатининг истилочилик юришлари

Унинг таркибига қуйидаги ҳудудлар кирган:

- ⇒ Аракосия (қандаҳор вилояти, Афғонистон)
- ⇒ Дрангиана (Шарқий Эрон)
- ⇒ Паропамисада (Ҳиндиқуш тоғларининг жануби, Афғонистон қисми)
- ⇒ Ҳиндистоннинг Шимоли Ғарбий қисми, шу жумладан Синд (Хитой ва хунлар ҳудудигача)
- ⇒ Ария- Афғонистоннинг Хирот вилояти

Юнон – Бақтрия давлатининг қулаши

Асосий сабаблари:

Ўрта Осиё халқларининг кураши
(мил. авв. III аср ўрталарида)

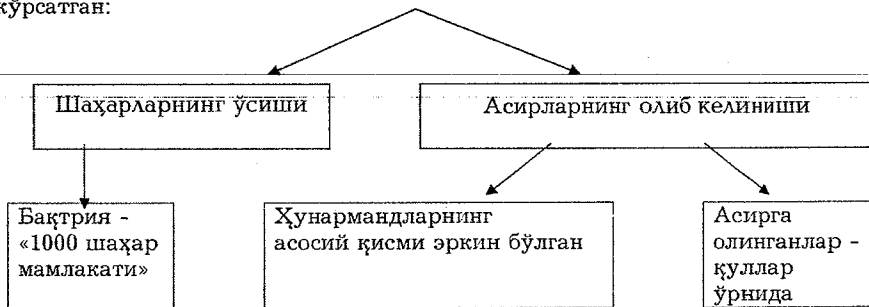
Парфия давлатига қарши туриш
ва Кушонни босиб олиш

Кушонни истило қилиш

Трог Помпей сўзлари: «Бақтрияликлар бирин-кетин тўхтовсиз урушлар олиб бориб, фақатгина давлатни эмас, балки ўз эркинликларини ҳам йўқотдилар, урушлар уларни мушкул аҳволга солиб, кучсизлантиргани тугайли, улар нисбатан кучсиз парфияликлар томонидан забт этилганлар».

Ижтимоий-иқтисодий ҳаёт

Бу даврда Юнон-Бақтрия жамиятида ибтидоий муносабатлар емирилиб, янги қулдорлик муносабатлари шаклланади. Бунга қуйидагилар таъсир кўрсатган:

Сўнг жамиятнинг ижтимоий табақаланиш жараёни содир бўлди

Деҳқончиликнинг юксак даражадаги ривож

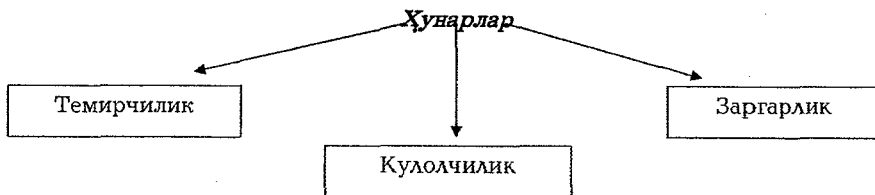
Этиштирилган:	⇒ буғдой ⇒ гуруч ⇒ узум ⇒ беда	}	Сунъий суғориш, ариқлар, коризлар тизими ривожланган эди.
---------------	---	---	---

Шуғулланганлар:

- ⇒ йилқичилик,
- ⇒ боғдорчилик,
- ⇒ поллизчилик,
- ⇒ фойдали қазилмаларни: қора, рангли, қимматбаҳо металлларни қазиб олиш,
- ⇒ зийнат буюмлари ясаладиган, яримқимматбаҳо, ва қимматбаҳо тошлар,
- ⇒ ҳунармандчилик (танга зарб этиш, шиша, сопол, жездан идиш-товоқ яшаш, қурилиш, савдо-сотиқ ва ҳоказо) билан.

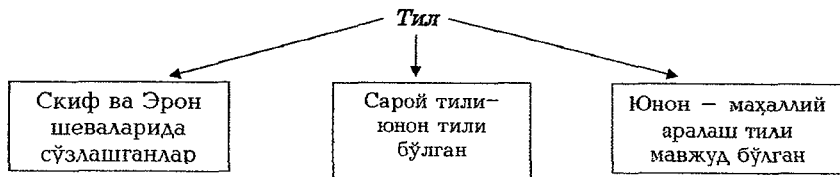

! *Ўрта Осиёдаги пул муносабатлари ривожланишининг илк босқичи айнан Юнон-Бақтрия давлати даврига тўғри келади.*

Маданият

Ҳиндистон, Эрон, Хитой, Юнонистон каби давлатлар маданиятлари айрим жиҳатлари билан маҳаллий хусусиятларнинг чапишганлиги, бу давр маданияти ва санъатига хос хусусиятдир.

Ёзув:

- ⇒ оромий алифбо
- ⇒ юнон ёзуви
- ⇒ кхорошти ёзуви (Панжобда тузилган)
- ⇒ сўғд ёзуви шакллана бошлаган

Муסיқа катта аҳамиятта эга бўлган

Мазкур мусиқа
асбоблари
маълумдир:

- ⇒ най
- ⇒ уд
- ⇒ ноғора
- ⇒ чилтор (арфа)
- ⇒ камонча билан чалинадиган асбоб
- ⇒ эгилган шох шаклидаги карнай

Дин

Динларнинг аралашиб кетиши кузатилади

↙	↓	↘
Эллинларнинг динлари, Юнон-Бақтрия ва Парфия ҳудудидан Зевс, Афина, Аполлон ва бошқа худоларнинг тасвири туширилган пўстлоқлар ва тангалар топилган.	Зардуштийликнинг оқимларидан бири бўлган маздеизм, бу ҳайкалтарошлик ва тасвирий санъатда ҳамда тангаларда Анахита, Митра, Хумо образларида ўз аксини топган, Хоразм ва Парфияда оссуар дафн этиш усули ва шу кабилардан фойдаланилган	Ҳиндистон истило қилиниб, давлат таркибига қўшиб олиниши натижасида Бақтрияда ва унинг вориси – Кушон империясида буддизм, аниқроғи унинг Ўрта Осиёча кўриниши тарқалади.

Шундай қилиб:

Юнон-Бақтрия давлати Ўрта Осиё халқлари маданиятида ўз изини қолдирди, «шарқий эллинизм» деб номланган буюк ҳодисага асос солди, бу келгусида Ўрта Осиёда маҳаллий сулолалар давлатларининг вужудга келишига замин ҳозирлади.

ҚАНҒА (КАНҒОЙ) ДАВЛАТИ (Мил. авв. III аср – милодий I аср)

Хитой ёзма манбаларида бу давлат Кангюй номи билан маълум.

Ҳудуди: → Қангха (Кангюй) – бу қадимий давлат бирлашмаси бўлиб, ҳозирги Тошкент воҳаси, Сирдарё оқими бўйидаги ерларни бирлаштирган.

Сақларнинг кўчманчи ва ярим кўчманчи қабилалари мил. авв. III асрда унга асос солишган.

Қангханинг икки пойтахти бўлган:

1. Тошкент воҳаси Оқ – қўрғон туманидаги шаҳар қолдиқлари – Кандгиз собиқ пойтахти бўлган

2. Ёзги пойтахти Тарбанд бўлган (ҳозирги Ўтрор шаҳри)

Давлат бошқаруви

Давлат ҳарбий демократия тамойилларига асосланган.
Подшо қарорларни мажлис аъзолари билан Кенгашда қабул қилар эди.

Давлат ҳудуди бешта вилоятга бўлинган бўлиб, уларнинг бошлиқлари «Жабғу» ёки «Ябғу» дейилган

Улар ҳукмдорнинг яқинларидан, уруғ ва қабила бошлиқлари бўлган қариндошларидан тайинлаган

Қарам вилоятларни маҳаллий ҳукмдорлар бошқарган, улар марказий ҳокимиятга солиқ тўлаганлар

Мил. авв. I асрда Қанғха давлати ҳарбий-сиёсий жиҳатидан мустаҳкамланаётган бўлса ҳам, у ижтимоий ривожланишнинг турли босқичида бўлган кўчманчи ва ярим кўчманчи қабилалар бирлашмасидан иборат эди.

Давлат бошида кўчманчи қабилаларнинг вакиллари турган

Давлатнинг гуллаб-яппаши

Мил. авв. II асрнинг охирида Қанғха қабилалар иттифоқидан иборат қудратли давлатга айланди

Ҳукмронлар ўз тангаларини зарб қилдилар

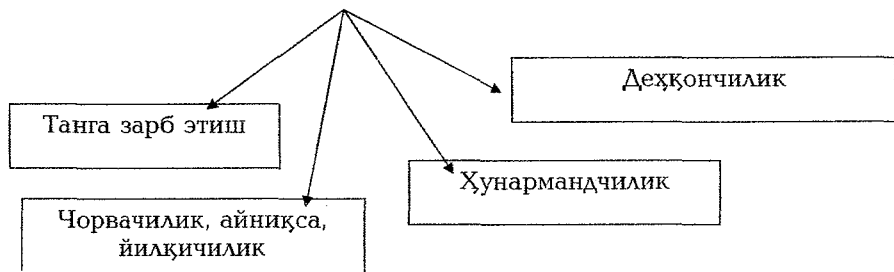
Товар – пул муносабатлари ривожланди

Шаҳарлар, девор билан ўралган манзилгоҳлар, қалъалар қурилди

Давлат иқтисодий юксалди

Давлат ҳудуди орқали Буюк Ипак йўлининг шимолий тармоғи ўтарди

Қанғликларнинг машғулоти:

ҚАДИМГИ ХОРАЗМ
(Мил. авв. IV аср – милодий IV аср)

Хоразм – мустақил давлат

Аҳоманийлар
давлати юнонлардан
мағлуб бўлганидан
кейин

Македониялик
Искандар
даврида

Салавқийлар
даврида

Аҳоли хўжалигининг асоси

**Дехқончилик ва ҳунармандчилик ишлаб
чиқаришни**

Ҳунармандчилик ишлаб чиқаришида юксалиш

Чинни идиш

Заргарлик буюмлари

Металл қуроллар

Қурол – аслаҳалар

**Савдо-пул муносабатлари ва савдо алоқаларининг ривожини
(қуйидаги шаҳарлар орасида муҳим савдо йўллари ўтган):**

Сўғд

Марғиёна

Бақтрия

Даштли
вилоятлардаги
кўчманчи
аҳоли

Қумуш ва мис тангалар зарб қилинар
эди

Маданият ўзига хослигини сақлаб қолишнинг сабаби

Хоразм ўрта Осиёдаги қадимий, йирик давлатлар бўлиши Юнон-Бақтрия ва Парфия таркибига кирмагани

Хоразмда ўрта Осиёнинг қадимги ёзувлари мавжуд бўлган

Оромий
(мил. авв. V – VI асрлар)

Қадимги Хоразмий ёзуви
(мил. авв. IV – III асрлар)

Мил. авв. I асрдан милодий VIII асргача Хоразмда маҳаллий йил ҳисоби жорий қилинган.

Шаҳарлар қурилиши ривожланган:

Милоддан аввалги VI асрдаги Қўзилигир шаҳари.

Милоддан аввалги V асрда Қалъалигир шаҳари.

Милоддан аввалги III-II асрлар	⇒ Жонбосқалъа IV ⇒ Қўйқирилган қалъа ⇒ Тупроқалъа
--------------------------------------	---

(Ўзига хос архитектура, бадиий безак)

Тоҳаристон вилояти - Вилоят номи Амударёнинг қуйи қисмидан дарё оқими бўйлаб юқорига кўчиб борган тоҳарлар (мил. авв. II аср – милодий I аср) номидан келиб чиққан.

Ҳудудлари: жанубий Ўзбекистон, Тожикистоннинг катта қисми, Афғонистон шимолий ҳудудларининг қисми

Сурхондарё вилоятида мил. авв. II – I асрларга оид манзилгоҳ-шаҳарлар: Термиз, Зартепа, Далварзинтепа топилган

Тоҳаристон ҳудудидан Буюк ипак йўлининг жанубий тармоғи ўтган

ДОВОН ДАВЛАТИ (ПАРКАНА, ФАРҒОНА)

Мил. авв. II-I асрларда Довон ҳозирги Фарғона ва унга қўшни вилоятларнинг ҳудудларини назорат қилган кўпқабилали бирлашмалардан бири эди.

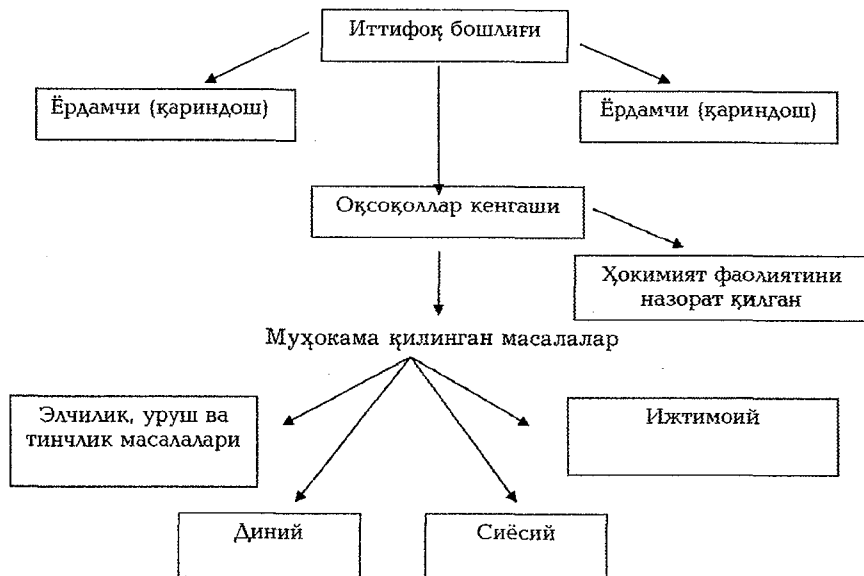
Хитой тарихий манбаларида Фарғона-Паркана, Довон деб аталган

Қадимги даврда (мил. авв. VII-IV асрларда) Фарғона ўз мустақиллигини сақлаб қолган

Ҳудуди: Тошкентгача бўлган ҳудудларни ўз ичига қамраб олган.

Довон пойтахти – Эрши (ҳозирги Марҳамат шаҳри)

Давлат иттифоқининг бошқарув тизими

Ҳукмдорнинг ҳуқуқлари

Олий кенгашда ҳукмдорнинг ҳуқуқлари чекланган эди, олий кенгаш ҳукмдорни ағдариб ташлаши ҳам мумкин эди.

Давлатнинг сиёсий тузилиши

Конфедерация — шаҳар — давлатларнинг ёки воҳа — давлатларнинг милоддан аввалги XI — VII асрлардаги (кечки бронза даври) эркин бирлашмасидир.

Конфедерация асослари

Деҳқончилик воҳалари

Чорвачилик минтақалари

Аҳоли қуйидаги машғулотлар билан шуғулланган:

Хитой ва ғарбий давлатлар билан савдо қилишган

йилқиччилик («самовий отлар»)

боғдорчилик, хунармандчилик ишлаб чиқариши, деҳқончилик:
— шоли
— беда
— буғдой
етиштириш

Савдода маҳсулотларнинг табиий айирбошлаш тури ривожланган

Аҳолининг техник қолоқлиги маҳаллий пул зарб этиш ва темирдан буюмлар ясай олмаслигига сабаб бўлди

Ижтимоий ва ҳаётда аёллар катта ўрин эгаллаганлар.

Ўрта Осиёда **Эфталитлар давлати** ташкил топганидан кейин иттифоқ давлат (Довон) ўз мустақиллигини йўқотди ва милодий V аср ўрталаридан унинг ҳудуди мазкур давлат таркибига кирди

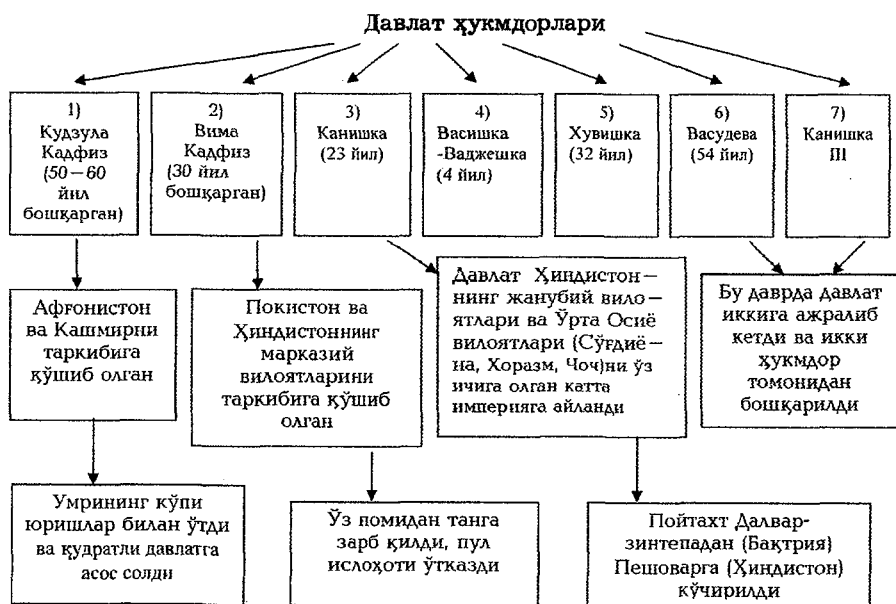
КУШОН ДАВЛАТИ (милодий I – IV асрлар)

Милoddан аввалги 140-130 йилларда Юнон-Бақтрия ҳудудига кўчманчи қабилалар – юечжилар (Кушонлар*) кириб келиши бошланди.

Юечжиларнинг кириб келиши Юнон-Бақтрия подшолигининг батамом тугатилишига олиб келди.

Ҳудуди ⇒ Шимолий Бақтрия ерлари

Давлат пойтахти ⇒ Сурхондарё воҳасидаги Далварзинтепа ўрнидаги шаҳар

* Кушонлар – бу ном юечжи – гуйшуан қабилаларидан бирининг номидан келиб чиққан.

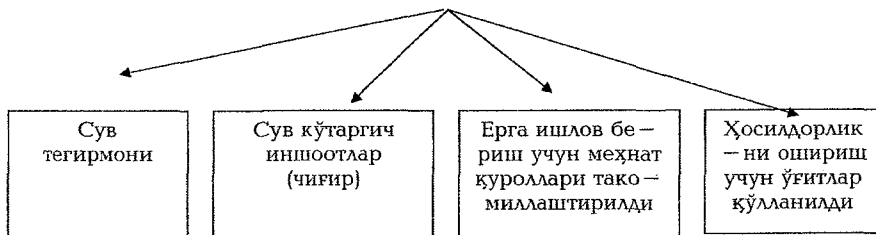
Кушон давлати Рим, Парфия ва Хан Хитойи билан бир қаторда, ғарбда Британия оролларида, шарқда Тинч океани соҳилларигача чўзилган барча ҳудудларни ўзаро бўлишиб олган жаҳон империяларидан бири эди.

I -II асрларда Кушонлар давлатининг гуллаб- яшнаши:

Канишка
ҳукмронлиги
(милодий 78-
123 йиллар)

- ⇒ ҳудуд анча кенгайтирилди
- ⇒ янги шаҳарлар қурилди
- ⇒ Ҳиндистон, Хитой ва Рим империяси билан савдо алоқалари ўрнатилди (Фарғона отларининг қиймати баланд эди)
- ⇒ ҳунармандчилик юксак даражада ривожланди
- ⇒ суғориладиган деҳқончилик ерлари кўпайди
- ⇒ Оромий ёзуви
- ⇒ Диний бағрикенглик (илоҳлар сонининг кўпайиши, лекин буддизмга ҳомийлик)

Кушон давлатидаги кашфиётлар

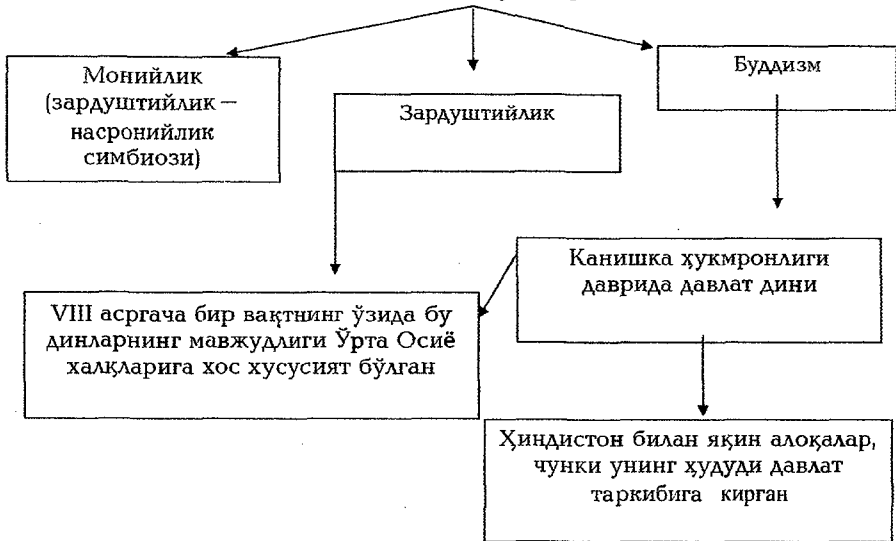

Кушон давлатининг ёзувлари:

- ⇒ оромий ёзуви
- ⇒ кушон курсив ёзуви
- ⇒ юнон алифбосидаги ёзув
- ⇒ оромий ёзуви асосидаги хоразм ва сўғд ёзувлари
- ⇒ кушон-бақтрия алифбоси
- ⇒ ҳинд алифбоси – брахма
- ⇒ кхорошти алифбоси

Диний эътиқодлар

Қурилиш ва архитектура юксак даражада ривожланди

⇒	Ўрта Осиёда шаҳарлар мустаҳкам муҳофаа деворлари билан ўралган
⇒	Иншоотлар аниқ режа билан тўғри қурилган
⇒	Бинолар пишиқ гипсдан қурилган
⇒	Шаҳар мавзеларга бўлинган
⇒	Уйларнинг, айниқса, саройлар ва ибодатхоналарнинг деворлари ўйма нақшлар билан безатилган.

Металл ва суяк қирқип юқори даражага етди.

Кушон салтанати маҳаллий, қадимги шарқий ва эллин маданияти анъаналарини давом эттирди.

Археологик ёдгорликлар:

0

- Холчаён
- Далварзинтепа
- Айртом
- Зартепа
- Қоратепа
- Тупроққалъа
- Қалъалиқир
- Жонбосқалъа IV
- Афросиёб
- Панжакент
- Болаликтепа
- Фаёзтепа ва ҳоказолар

БУЮК ИПАК ЙЎЛИ

Қадимдан машҳур бўлган Буюк ипак йўли Шарқ ва Ғарб халқлари ўртасида тарихий-маданий алоқалар ва савдо-сотиқнинг ривожланишида XVI асргача улкан аҳамиятга эга бўлди. Буюк ипак йўли, йил мавсуми, алоҳида минтақалардаги сиёсий ва иқтисодий вазиятга қараб карвонлар танлайдиган кўп сонли, серқатнов йўллар тизимидан иборат бўлган.

Буюк Ипак йўли,
мил. авв. II асрдан
милодий XVI
асргача (Унгача
«Ғарбий
меридионал йўл»
деб аталган)

⇒

1877 йилда немис олими К. Рихтгофен бу йўлни шундай деб номлаган

⇒

У Сарик денгиз қирғоқларидан бошланиб, то Шарқий Туркистон, ўрта Осиё, Икки дарё оралиғи ва Ўрта Ер денгизигача давом этган

⇒

Буюк Ипак йўлида қадимий шаҳарлар: Еркент, Самарқанд, Бухоро, Марв жойлашган

⇒

Йўналиш: Марв → Бағдод → Дамашқ → Самарқанд → Термиз → Балх → Ҳиндистон

⇒

Иқтисодий, сиёсий ва маданий айрбошлаш

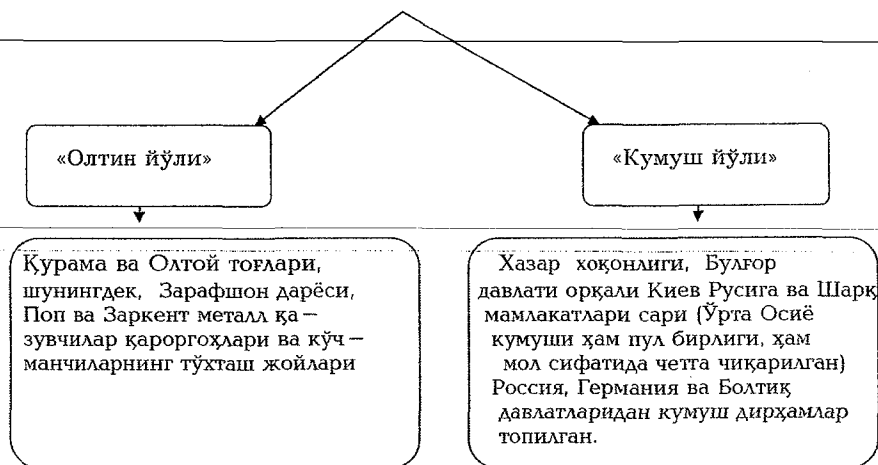
⇒

Элчилик алоқалари

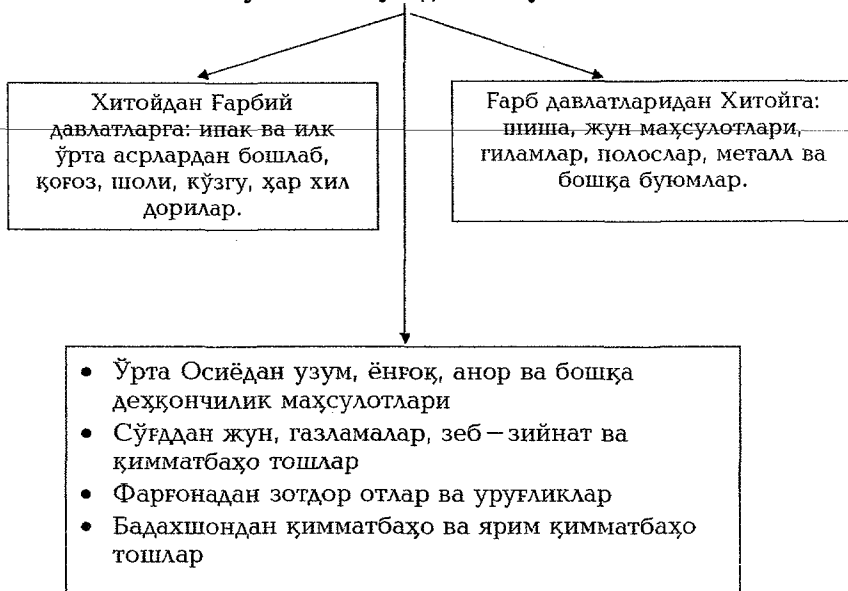
⇒

Динларнинг тарқалиши (буддизм, насронийлик, иудаизм)

Асосий Буюк Ипак йўлидан ташқари, унга қўшиладиган, яқинда ном олган қарвон сўқмоқлари ҳам бор эди:

Буюк Ипак йўлидан олиб ўтилган:

Буюк Ипак йўли йўналиши бўйлаб манзилгоҳларнинг қазилмалари давомида турли буюмлар, шунингдек, кўплаб давлатларнинг тангалари, жумладан:

- ⇒ Термиз ёнида Рим тангалари хазинаси,
- ⇒ Афросиёб шаҳаридан Римликларнинг лойчироқлари топилган.

Буюк Ипак йўлини кимлар ва қачон назорат қилганлар?

- III-IV асрларда сўғдийлар
  - VI асрнинг иккинчи ярмидан Турк ҳоқонлиги
  - VII-VIII асрларнинг ўрталарида араблар
  - IX-X асрларда Сомонийлар давлати
  - XI-XII асрларда Қорахонийлар, Қорахитойлар ва Салжуқийларнинг давлатлари
-
- XIII асрда мўғуллар
  - XIV асрнинг 70 йилидан Амир Темур ва темурийлар давлати

Янги эранинг бошидан IX асргача Буюк Ипак
йўлида Сўғд тили халқаро савдо тили бўлиб
ҳисобланган.

Шундай қилиб, Буюк Ипак йўли туфайли, Ўрта Осиё халқлари Ғарб ва Шарқ давлатлари иқтисодиёти ва маданияти билан танишдилар, шунингдек, Ғарб халқлари ўзлари учун Ўрта Осиёдаги тараққиётнинг янги босқичини кашф қилдилар.

II ҚИСМ. ИЛК ЎРТА АСРЛАР

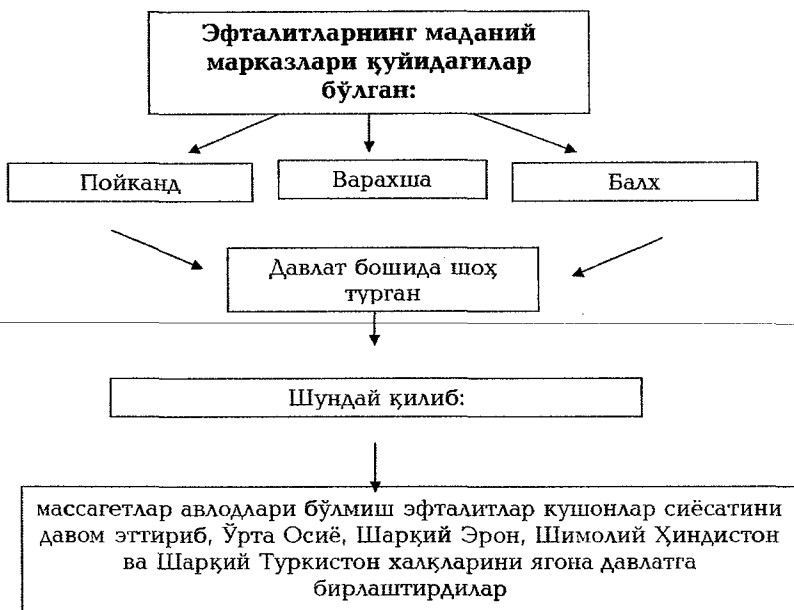
ЭФТАЛИТЛАР ДАВЛАТИ

(V асрнинг ўрталари - VI асрнинг ўрталари)

IV асрда Ўрта Осиёда етакчилик мавқеи вақтинча ўзга қabila вакиллари – хонлар ёки хионитларга ўтади. V асрнинг ўрталарига келиб Эфталитлар* давлатининг шаклланиши ўз ниҳоясига етди.

Ҳудуди: Каспийдан Қошғаргача бўлган мулкларни ўз ичига олган

Пойтахти – Варахша шаҳарининг ўрнида (Бухоро яқинида)

* Эфталитлар – уруғ қabila номи бўлиб, сўзнинг ўзи V асрнинг II ярмидаги арман манбаларида «хептал» шаклида маълум бўлган. Феофан Византийскийнинг хабар беришича, эфталитлар ҳукмдорининг исми Вахшунвара бўлиб, у Эфталон деб чақирилган ва бу номдан унинг давлати «эфталитлар» деб аталган.

Эрон давлати
Хусрав I Анушервон
даврида (сосонийлар
авлоди)

- ⇒ солиқни эфталитларга кумуш билан тўлаган
- ⇒ бироқ VI асрнинг ўрталаридан бошлаб, туркларнинг пайдо бўлишидан фойдаланиб ва улар билан биргаликда, эфталитлардан Тоҳаристонни тортиб олган
- ⇒ 563-567 йилларда ҳоқон Сиёсувул Эрон билан иттифоқликда эфталитларни тор-мор қилади ва уни вассалликка айлантиради

Аммо турклар Эрондан, улар эфталитларга тўлайдиган хирожни ўзларига тўлашни талаб қилдилар. Бунга улар Эрондан рад жавобини олдилар. Натижада турклар ва сосонийлар ўртасида кўп йиллик урушлар бошланди. Бу урушлар уларни араб халифалиги вужудга келган давргача заифлаштириб қўйди.

Ижтимоий-иқтисодий ҳаёт

Асосий
хусусияти

⇒ Янги ижтимоий-иқтисодий-феодал
муносабатлар вужудга келди

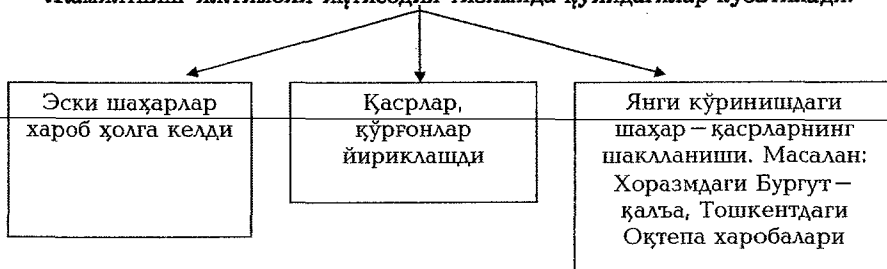
Аммо жамиятда ибтидоий тузум ва қулдорлик
муносабатларининг сарқитлари сақланиб қолди.

Аҳоли

Кўпчилик аҳоли
деҳқончилик
билан
шуғулланирди

Аҳолининг бир
қисми кўчманчи
ҳаёт тарзида яшар
эди

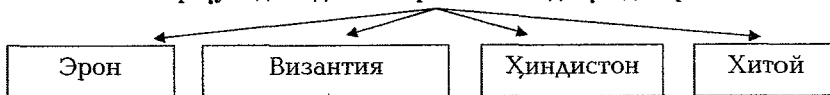
Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тизимида қуйидагилар кузатилади:

Савдо-сотиқ

Эфталитлар халқаро жаҳон савдо – сотиғида қатнашдилар, савдода сосонийлар зарб қилган тангалар ва маҳаллий тангалардан фойдаландилар.

Улар қуйидаги давлатлар билан савдо қилдилар:

Савдодаги асосий моллар:

- ⇒ ипак;
- ⇒ шига буюмлар;
- ⇒ зираворлар;
- ⇒ қимматбаҳо тошлар
- ⇒ ва бошқалар.

Маданият

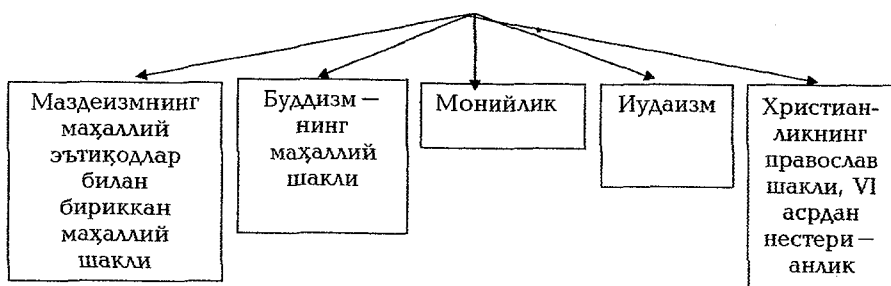
Эфталитлар маданиятида кушон подшолиги таркибига кирган халқлар маданиятининг айрим жиҳатлари сақланиб қолган

Тил ва ёзув

Дин тизимлари ва маданият

Ҳунармандчилик

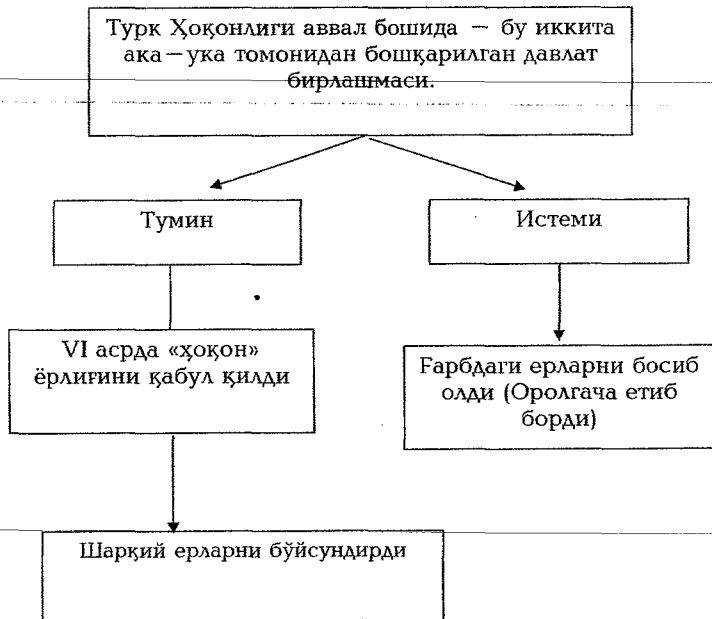
Айрим инқироз кузатилади, лекин:

Ипак, рангли шиша ишлаб чиқариш
гуллаб – яшнади

ТУРК ҲОҚОНЛИГИ (VI-VII асрлар)

VI аср ўрталарига келиб Олтой, Егтисув ва Ўрта Осиёдаги турли қабила ва халқларнинг бирлашмаларидан катта давлат – Турк ҳоқонлиги вужудга келди. У Ўрта ва Марказий Осиё мамлакатларида ўз ҳукмронлигини ўрнатди.

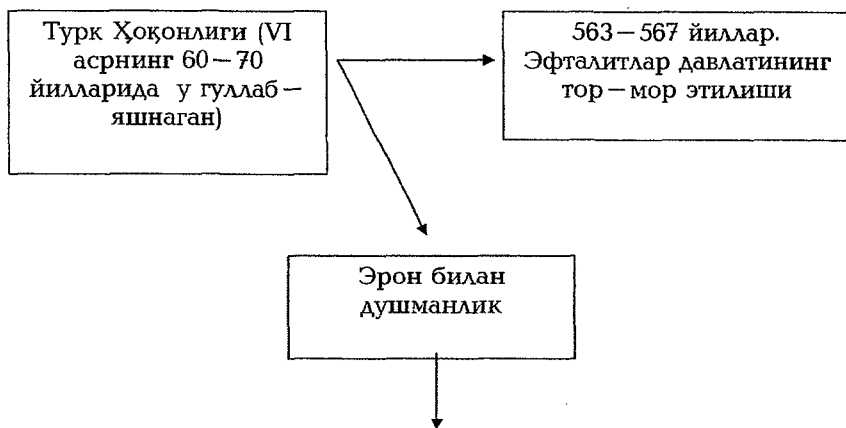

Ҳоқонлик → «мўғуллар истилосигача бўлган даврдаги қудратли Ўрта Осиё давлати».

Ажралиб турадиган хусусиятлари

Турклар Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистоннинг маданий вилоятларини бўйсундириб, ўзлари даштда қолдилар (кўчманчи ҳаёт тарзи)

Сабаблари:

1. Эроннинг Ўрта Осиёни босиб олишга интилиши.
2. Турк ҳоқонлигининг Буюк ипак йўлидаги энг муҳим манзилларни эгаллашга интилиши.
3. Эроннинг Буюк ипак йўлидаги савдо-сотиқни ўзининг тўлиқ назорати остига олишга интилиши.

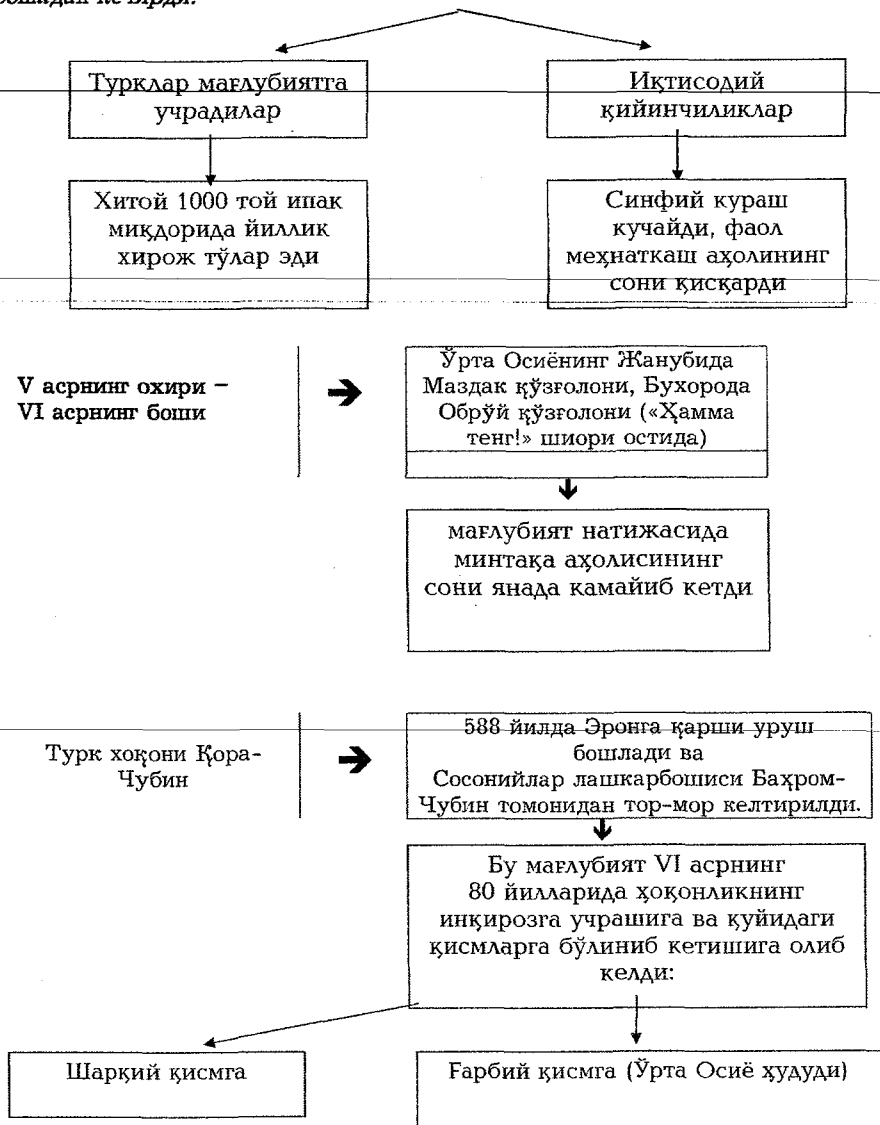
VI асрнинг 70-йилларида:

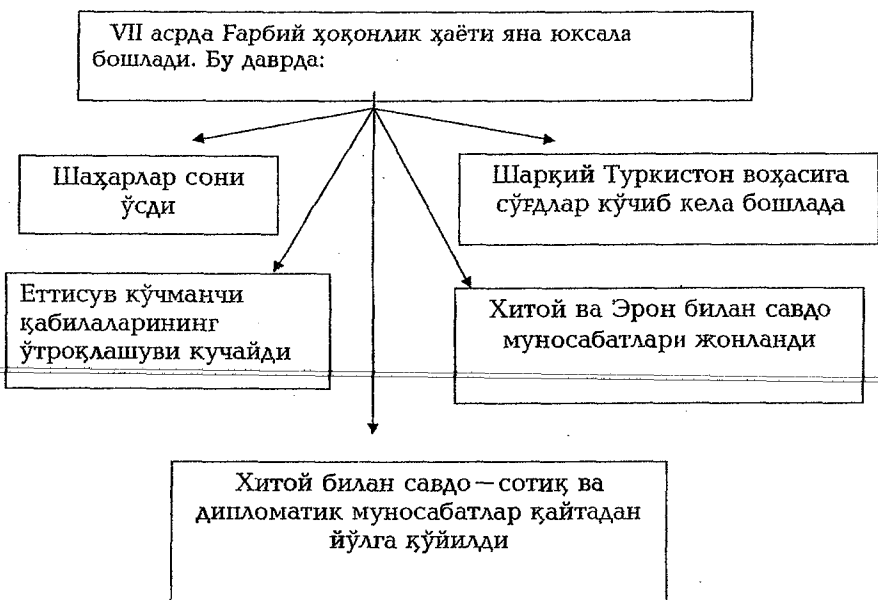
1. Византия ва Эрон ўртасидаги уруш.
2. Хитойда ғалаёнларнинг кучайиши.
3. Турклар Хитой ҳудудига бир қатор ҳарбий ҳужумлар уюштирадилар.
4. Хитойга 1000 той ипак миқдорида ҳар йили хирож тўлаш талаби қўйилади.

Турклар Византиянинг Эронга қарши иттифоқчиларига айландилар. Натижада ёш турк давлатининг ривожланиши учун қулай вазият вужудга келди.

589-617 йилларда Хитой иқтисод ва маданиятининг юксалиш даврини бошидан кечирди:

Турк ҳоқонлиги
инқирозининг
сабаблари

Аввал туркларнинг иттифоқчиси бўлган хитойликлар 630 йилда яна туркларга зарба берадилар.

VII аср охирида ғарбдан янги душман кириб келди – араблар халқларнинг узоқ вақт қаршилик кўрсатишига қарамай, Ўрта Осиёда ўз ҳукмронлигини ўрната бошладилар

Ижтимоий-иқтисодий тузум

Ғарбий турк ҳоқонлиги ҳеч қачон ҳақиқий марказлашган давлат бўлмаган

Ҳоқон Олий ҳокимиятни фақат
номигагина бошқарар эди

«Қурултой» – зодагонлар кенгаши

Ҳоқонлик ҳокимлар ҳукми остидаги ўнта турк қабиласининг бирлашмасидан иборат эди.

Иқтисодий юксалиш

V-VI асрларда
Туркларнинг
ижтимоий-
иқтисодий
муносабатлари

- кашоварзлар – эркин аҳоли
- кадиварлар – қарам аҳоли
- деҳқонлар – зодагонлар
- чокарлар – соқчилар
- қуллар – ҳуқуқсиз аҳоли

Деҳқончилик

Аҳоли қуйидагиларни етиштириш билан шуғулланган:

буғдой

арпа

беда

шоли

тариқ ва б.

Суғориш тизими ривожланишда
давом этган.

Металл қазиб олиш

Руда конлари
бор эди

- Фарғона ва Сўғда олтин, мис, темир қазиб олинган.
- Илоқда қўрғошин, кумуш қазиб олинган.
- Шаҳрисабз ҳудудида қизил, оқ, кулранг ва шаффоф туз қазиб олинган.

Шаҳарлар

Шаҳарлар VI-VII асрларда жуда кўп бўлиб, ривожланган инфратузилмага эга эди.

Бундан ташқари:

Катта оилага мўлжалланган
мустақкам қўрғон – қасрлар
бўлган

Эркин аҳоли майда
мустақкамланган қўрғонларда
яшаган

Қўпгина қўрғонларнинг марказида
минора – кўшк жойлашган.

Савдо

Ички ва ташқи савдо аҳолининг асосий
машғулотларидан бири бўлган.

Бухоро вилоятида
мутгасил савдо
олиб борилган.
Пойканд
«савдогарлар
шаҳри» деб
аталган.

Хитой билан қизғин
савдо олиб борилган.
Самарқанддан Хитойга
9 та савдо элчилари
юборилган.

Каспий денгизи
орқали савдо олиб
борилган

Қўшин

Ўрта Осиё ҳудудида жойлашган алоҳида ер – мулк
эгаларининг умумий қўшинлари бўлмаган

Ҳар бир князликда ўзларининг бир неча юздан ортиқ
одамдан иборат кичик гуруҳлари бўлган

Улар деҳқонлар ҳисобига тўлдирилган

Қўшинлар тузилишида синфий қатламларга ажратишлар ва феодализмнинг ривожланиши аниқ ўз ифодасини топган

Отлиқ аскарлар маҳаллий зодагон деҳқонлардан тузилган.

Шахсий қўшин отлиқлар ва пиёдалардан ташкил топган, «чокарлар» деб аталган ёлланма аскарлардан танлаб олинган.

Маданият

Чу дарёсидан Амударёгача бўлган ҳудудларда маданиятнинг умумийлиги кузатилган, бу моддий ва маънавий маданиятнинг ўхшашлигида ўз ифодасини топган.

Диний эътиқод

Мовий осмон эътиқоди

Монийлик

Буддизм

Христианлик

Зардуштийлик

Ёзув – сўғд ёзуви.

Муסיқа (асбоблар)

Торли асбоблар

Дўмбиралар

Пуфлаб ҷалинадиган асбоблар

Ривожланди:

Рассомлик

Меъморчилик

Ҳунармандчилик

Амалий санъат турлари

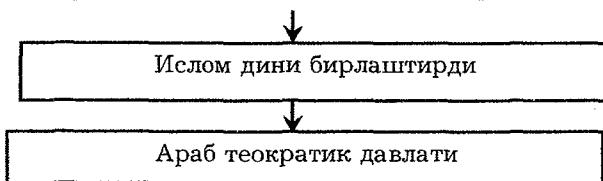

Шундай қилиб, Турк ҳоқонлиги феодализм тараққиётида катта аҳамиятга эга бўлди. Халқлар орасида сиёсий ва маданий алоқалар, савдо-сотиқ ривожланди. Савдо-сотиқ ва иқтисодий алоқалар маданият ҳамда турк тилининг шаклланишига таъсир кўрсатди

III ҚИСМ ЎРТА ОСИЁ АРАБ ХАЛИФАЛИГИ ДАВРИДА (VII аср)

VII асрнинг биринчи ярмида Арабистон яриморалида йирик араб давлати вужудга келди. Араблар ижтимоий, маданий жиҳатидан ўзига хос халқдир.

VII аср – Араб Халифалигининг барпо бўлиши

Ҳақиқат тарғиботчиси Маккалик қурайш Муҳаммад (с.а.в.) қабилаларни ягона дин асосида бирлаштириш сиёсий гоёсини илгари сурди.

Бу вақтда араблар Ўрта Осий халқларига нисбатан тараққиётнинг қуйи поғонасида бўлганлар (уруғ-қабила муносабатлари даражасида).

Босқинчилик сиёсати

Араб Халифалиги ўз диний эътиқодини Арабистон яриморалидан ташқарига ёйиш учун ҳарбий кучлардан фойдаланди.

→ 633 йилда Фаластин, Сурия, Эрон ва Марказий Осиё ҳудудларига бостириб кела бошлади.

→ 651 йили Марвни жангсиз эгаллади.

Енгил ғалабалар ⇒ 1) босиб олинган ҳудудларнинг ички заифлиги ва сиёсий-иқтисодий жиҳатдан тарқоқлиги натижаси; ⇒ 2) арабларнинг Турк кўчманчилари ва Ўрта Осиё воҳаларида истиқомат қилаётган маҳаллий ўтроқ аҳолини бир-бирига гижгижлаши оқибати; ⇒ 3) арабларнинг ҳарбий устунлиги.

Сабаб ⇒ Араблар Ўрта Осиёга бой ўлжа илинжида келганлар

Мақсад ⇒ Ўрта Осиёнинг бой ва унумдор ерларини босиб олиш

704 й. Ўрта Осиё забт этилди

Кофирлар билан уруш

Талон-тарож (Мовароуннаҳрнинг бой даромад манбаларидан бири эканлиги)

Икки босқичда:

1 босқич ⇒ талон - тарож қилиш мақсадида;
2 босқич ⇒ деярли бутун Мовароуннаҳр босиб олинди (Зарафшон водийси, Қашқадарё, Хоразм воҳалари) ва Ўрта Осиё араблар мустаамлакасига айлантирилди

З ⇒ Ислоннинг ёйилиши

У ⇒ Маҳаллий маданиятнинг йўқ қилиниши

Л ⇒ Маҳаллий зодагонларнинг араблар билан ҳамкорлиги

М ⇒ Истибоднинг янада ортиши

Маҳаллий тил ва ёзувлар ўрнига араб тили қўлланди:

- илоҳий
  - бадий
  - ҳуқуқий
- } адабиёт,

- расмий иш қоғозлари,
- барча илмий ишларда.

Даромад

- Жузя (жон солиғи)
- Хирож (ер солиғи)
- Закоат (ҳунарманд ва савдогарлардан олинадиган чорва солиғи)

Қўшимча
оғир мажбу-
риятлар:

- суғорувчи каналларни тозалашга одамларни юбориш (ажратиш)
- ариқлар ўтказиш
- шаҳар деворларини, йўлларини таъмирлаш

Қаршилик кўрсатиш

- 720-722 йй. - Самарқандда Гурак ва Диваштич бошчилигидаги исён
- 755 й. - Сунбад қўзғолони (Абу Муслим тарафдори, 70 кун давом этган)
- 776 й - Муқанна бошчилигидаги энг йирик қўзғолон (14 йил). Талаб - мулкий тенгсизликни йўқотиш ва араблар ҳукмронлигини тугатиш.

Ўрта Осиё халқлари босқинчиларга қарши мардларча курашдилар. Шу сабабли араб ҳарбий қўмондонлари Ўрта Осиё давлатларини босиб олиш учун 100 йил сарфладилар. Аммо бирликнинг йўқлиги ва ҳукмрон зодагонларнинг сотқинлиги натижасида Ўрта Осиё Араб халифалиги таркибига кирди.

Бироқ Ўрта Осиё халқларининг узлуксиз курашлари халифаликни заифлаштирди ва халифалик ҳукмдорлари маҳаллий зодагонлар вакилларини давлатнинг ҳокимият идораларига ишга олишга ва уларга вилоятларни бошқаришга руҳсат беришга мажбур бўлдилар.

СОМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ (IX – X асрлар)

VII аср охири IX аср бошида Араб халифалиги оғир сиёсий инқирозга учради. Халифаларга тобе халқларни мугеликда ушлаб туриш тобора қийин бўлиб борди. Ўрта Осиё аҳолисининг тез-тез исён кўтариши, халифаликдаги тинимсиз урушлар марказий ҳокимиятнинг заифлашуви ва мустақил давлатларнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Араблар эришдилар:

бағдодга Солиқларнинг мунтазам тўланишига

Исломи ёйишга ва Мовароуннаҳрда янги диннинг яққаҳокимлигига

Тоҳир Ибн Ҳусайн 821 йилда Хуросон ноиб қилиб тайинланади.

У мустақил сиёсат олиб борди, халифа буйруқларига итоат қилмай қўйди.

Натижада:

Тоҳир ворисларининг ҳукмронлигидан бошлаб, Хуросон ноиблиги деярли мустақил давлатга айланди.

873 йилда Хуросонда Тоҳирийларга қарши исён кўтарилди. Исёнчилар Тоҳирийларни енгиб (Ёқуб ибн Лайс), Саффорийлар давлатини барпо қилдилар

874 й. Мовароуннаҳрда Тоҳирийлар тарафдорлари Сомонийларни (ноиблар сифатида) қўллаб-қувватладилар

Тор – мор этдилар

Сомонийлар   пойтахти   ⇒   Бухоро (илоҳиёт маркази)

**874 йилдан Исмоил
Сомоний – Бухоро
ҳукмдори**

Ўрта Осиё араблар зулмидан
озод бўлди

900 й. мамлакатни бирлаштирди
ва кучли давлатга асос солди

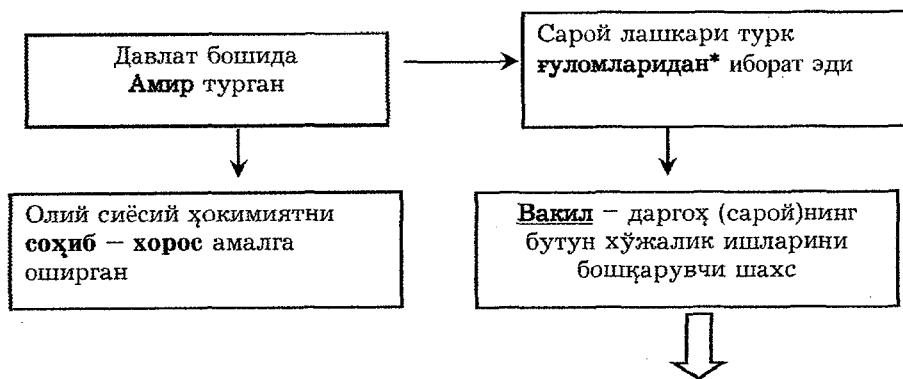
Бухоро атрофида бутун
Мовароуннаҳрни бирлаштирди

Эроннинг шимоли – шарқий
вилоятларини, Афғонистоннинг
ҳудудини қўшиб олди

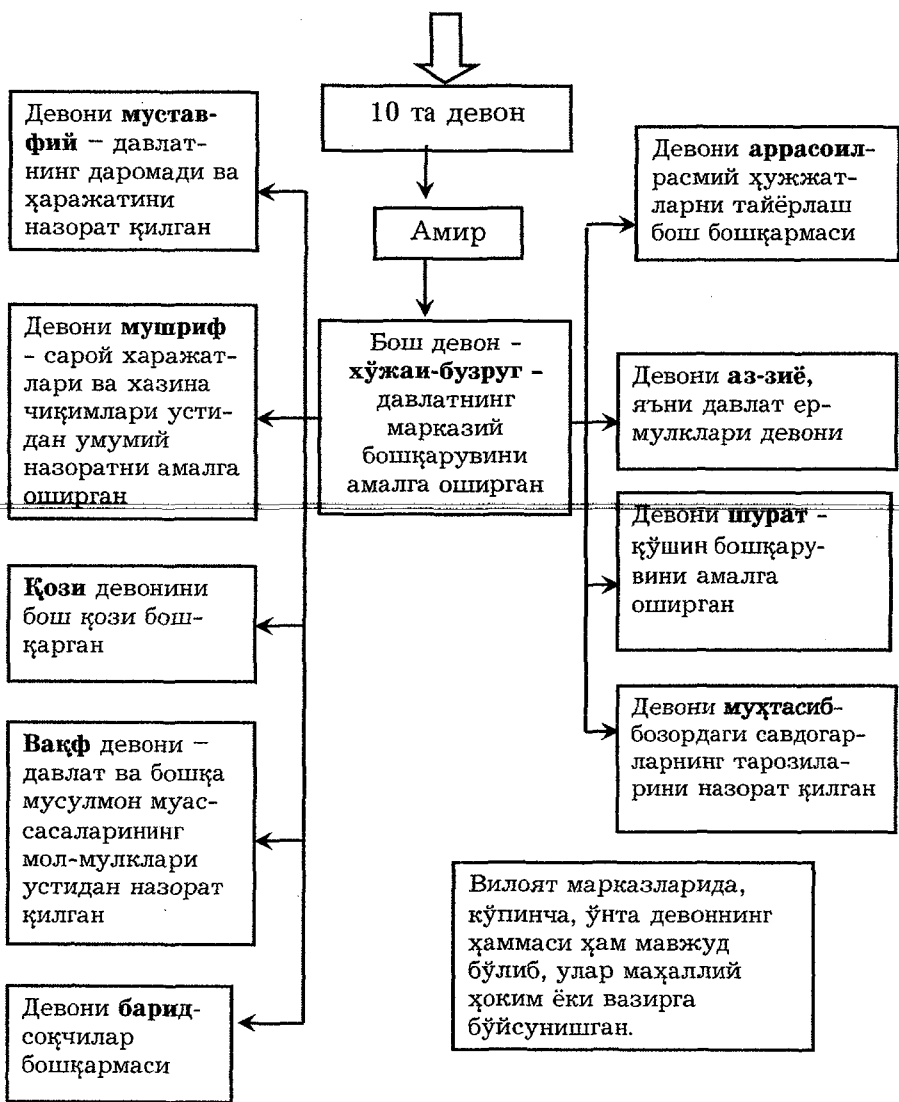
Саффорийлар давлатини
мағлубиятга учратди

Давлат бошқаруви

Сомонийлар даврида марказий бошқарув идораларининг
tizими – **девоңлар** пайдо бўлди.

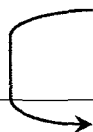

* Ғулом (араб. – ўспирин, қул) – халифанинг мунтазам қўшинидаги жангчи.

Маҳаллий зодагонлар ёки дин пешволари орасидан тайинланган раис, ҳокимлар (катхудо) билан бир қаторда, шаҳарларни бошқаришда иштирок этган.

Руҳонийлар катта обрў-эътиборга эга бўлганлар

руҳонийлар бошлиғи → “устод”(устоз)

аҳамияти жиҳатидан иккинчи - хатиб (хутба ўқиш ҳуқуқига эга).

**Сомонийларнинг
асосий вазифаси**

исломни ёйиш ва мусулмон
руҳонийларининг обрў-
эътиборини ошириш

Бухоро

илоҳиёт маркази, ислом таянчи,
бу ерда:

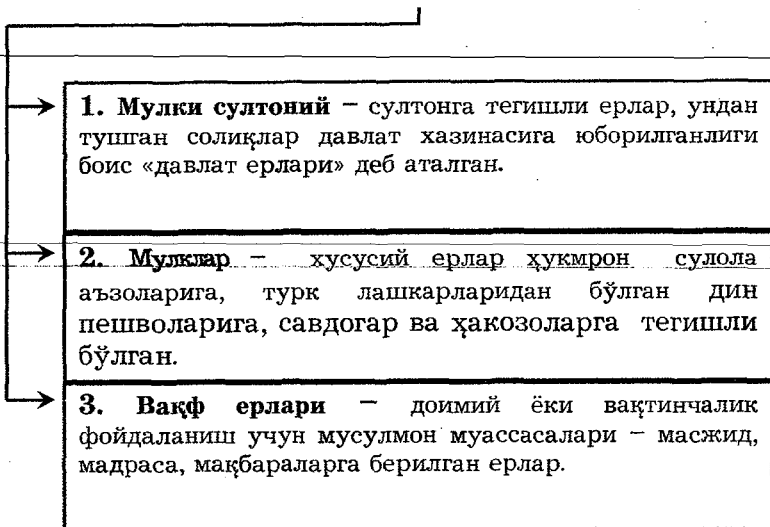

Ижтимоий тузум

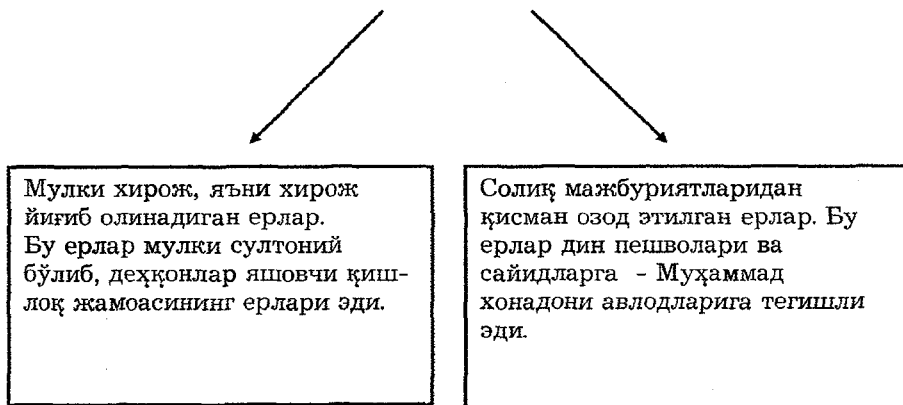

Х асрда Сомонийлар ҳокимияти, саройдаги доимий курашлар ва фитна-фасодлар туфайли тушкунликка юз тутди. Сурункали тарзда маош олмаган қўшин очиқ-ойдин ўзининг норозилигини намоиш этарди, солиқларнинг ошиши эса халқнинг кескин қаршилигига олиб келди. Вилоят ҳукмдорлари ўз ҳуқуқларини кенгайтиришга уринардилар, бу эса марказий ҳокимиятнинг заифлашувига сабаб бўлди.

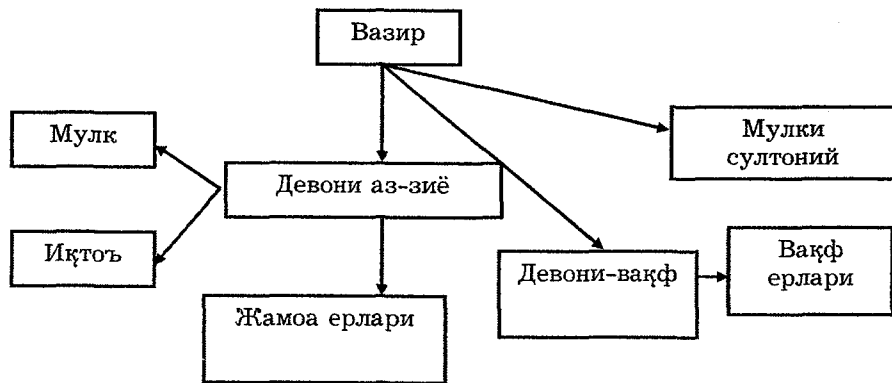
Ер мулкчилиги 3 тоифага бўлинган:

Давлатнинг солиқ тамойилига кўра ерлар икки тоифа бўлган:

Давлат мулкларининг турлари

Ўрта Осиё ер мулкчилигининг муҳим жиҳати:

Мулкдорлар ўз ерларини кичик майдонларга бўлиб, муҳтожларга муайян шарт эвазига ижарага берганлар.

Одатда, камерли ва ерсиз деҳқонлар ерларни ижарага олар эдилар (барзигорлар).

Эксплуатация қилинувчи синф ва деҳқонлар

Бир қатор оғир мажбуриятларни ўтаганлар.

Сарой, масжид, мақбара ва ҳақозолар қурилишида меҳнат қилганлар.

Биргина 839 йилги қўзғолон пайтида 26та зодагон ер эгаси ўлдирилган.

Оқибатда деҳқонларнинг норозилиги ортган

Деҳқонларнинг аҳволи оғир бўлган

Ҳунармандчилик

Ҳунармандлар шаҳарларда катта мавқега эга бўлганлар. Аҳолиси ҳунармандчиликнинг ҳеч бўлмаганда 32 тури билан шуғулланган истиқомат жойлари - шаҳар ҳисобланган.

IX-X асрларда
ҳунармандлар
эркин инсонлар
эдилар.

Улар
Йиғилардилар:

→ алоҳида мавзеларда
→ савдо расталарида
→ алоҳида жойларда
(дўконларда)

Ҳунармандчилик билан асосан эркин кишилар шуғулланганлар:

эркаклар

ва

аёллар

улар йиғириш ҳунари ва қисман тўқимачиликка эгалик қила
бошладилар.

ҳунарманд - устанинг ўзи ҳам, шогирди ҳам меҳнат қилган

Қўшин

Қўшин давлатда жуда катта аҳамиятга эга бўлган.

Турк ғуломларидан тузилган
махсус қўшин (шахсий гвардия)
ҳукмдорни,
унинг ҳокимиятини қўриқлаган.

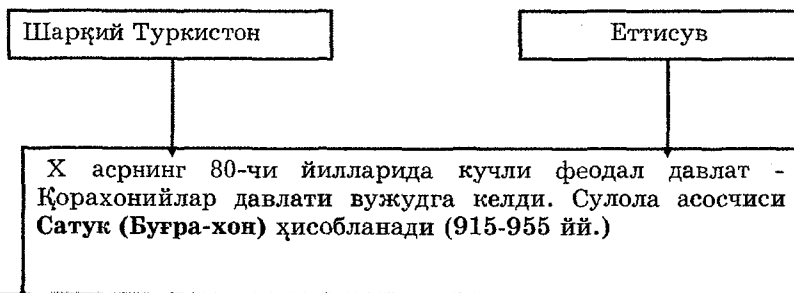
Хавф туғилганда “эркин
деҳқонлар”дан лашкар
йиғилган.

Улар ҳокимият томонидан
таъминланганлар.

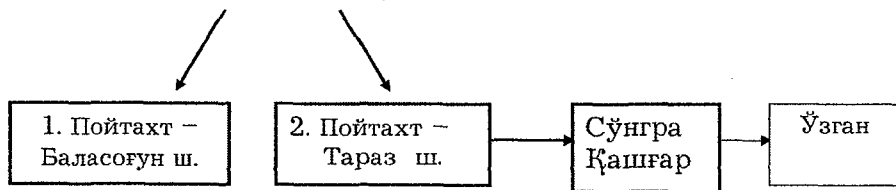
X асрда турк қўшини қўмондонлари йирик мулкдорларга айланиб, Сомонийлар сулоласига бўйсунмай қўйдилар. Шунга ўхшаш ҳолатлар туфайли, X аср ўрталарида, Сомонийлар давлатининг сиёсий кучига путур етган.

ҚОРАХОНИЙЛАР ВА ҒАЗНАВИЙЛАР ДАВЛАТИ (XI-XII асрлар.)

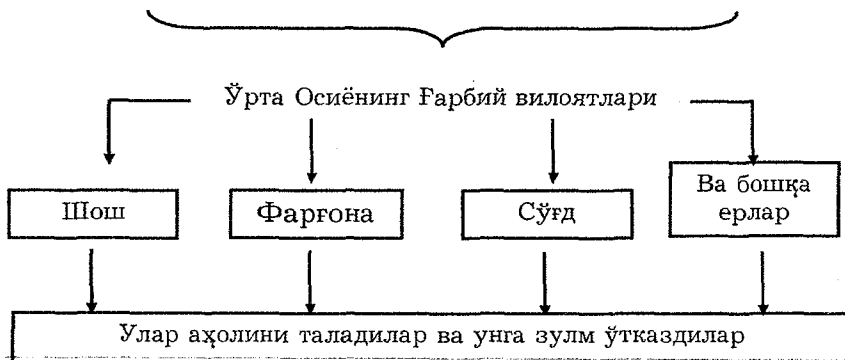
XI асрда Шарқий Туркистон ва Еттисув ҳудудида турли туркий қабилалар истиқомат қилганлар

Унинг ҳукмронлиги даврида мамлакат икки мустақил давлатга бўлинди.

Буғрохон бошчилигидаги Еттисув турклари босқинчилик юришларини бошладилар.

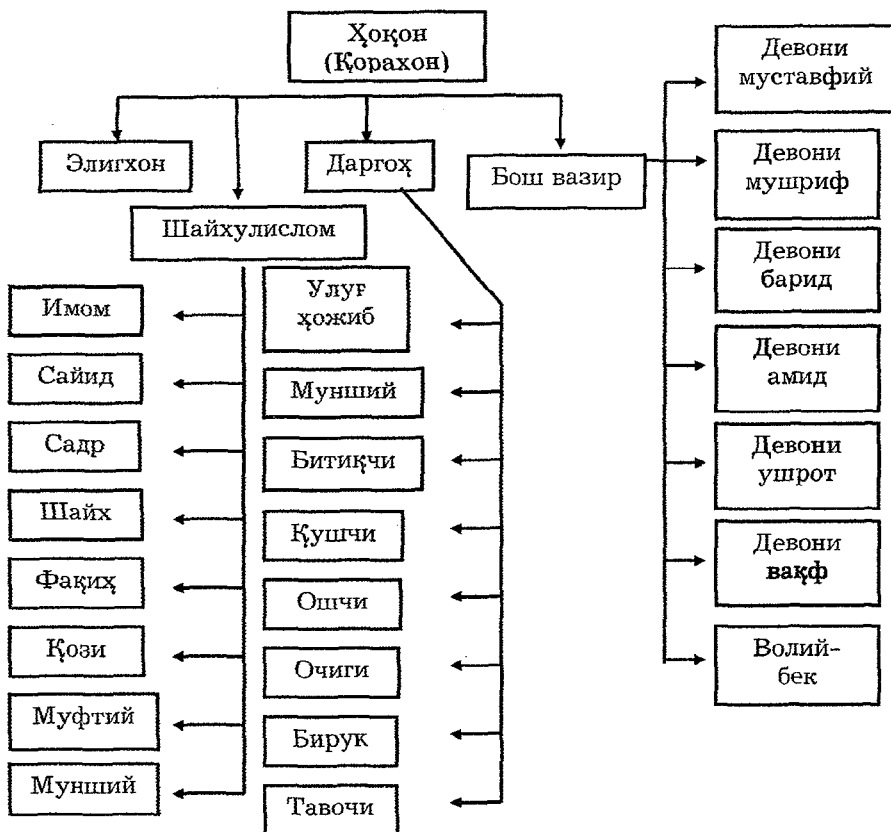

**Сомонийлар
давлати
инқирозининг
сабаблари**

- Деҳқонлар солиқ зулмидан, Сомонийлар қўшинларининг юришларидан жабр кўрардилар
- Деҳқонлар Сомонийлар ҳукмронлигидан норози эдилар
- Эски деҳқон зодагонлари марказлашган амир ҳокимиятига бўйсуншни хоҳламас эдилар.
- Турк гуломларидан тузилган қўшин ҳам ишончсиз бўлиб чиқди.

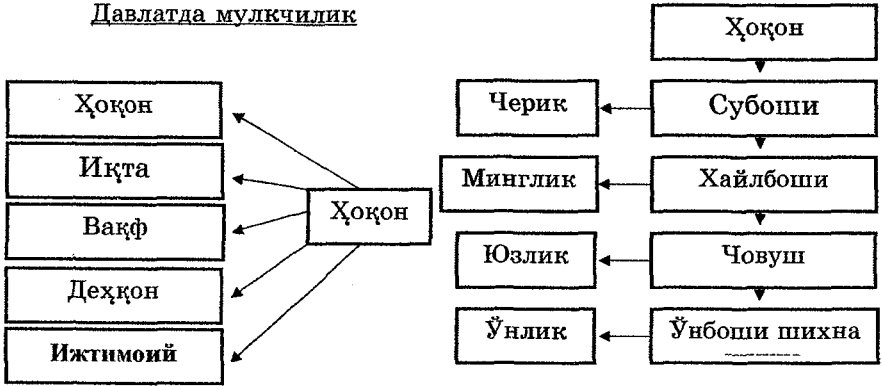
Буларнинг ҳаммаси қудратли, бой маданиятга эга Сомонийлар давлатининг қулашига ва Қорахонийлар ҳукуматининг мустаҳкамланишига олиб келди.

Қорахонийлар давлатининг сиёсий тизими

Ҳарбий тизим

Давлатда мулкчилик

999 йилда Қорахонийлар Бухорони забт этдилар ва Мовароуннаҳрда ҳукмронлик муаммоси узил-кесил ҳал бўлди.

1001 йилда Сомонийлар давлати ўрнида иккита давлат ташкил топди:

Ғазнавийлар давлати ҳозирги Афғонистон ва Шимоли-Шарқий Эрон вилоятини ҳам ўз ичига олган шимолий Ҳиндистондан деярли Каспий денгизи жанубий қирғоқларигача бўлган ҳудуддан иборат бўлган.

Маҳмуд Ғазнавий ташқи сиёсатининг асоси – талончилик юришлари (Шимолий Ҳиндистонга 17 марта юриш қилган).

Қорахонийлар давлати Қашғардан Амударёгача, шу жумладан, Шарқий Туркистоннинг бир қисмини ва кўҳна Сўғд ҳудудларини ўз ичига олган.

Бошқарувнинг удел тизими

Талончилик юришлари Маҳмуд Ғазнавийни кучли ҳукмдорга айлантирди.

У доимо қўшин сонини кўпайтириб турди

Саройлар, мас-жиду-мадрасалар қурдирди

У билан Қорахонийларнинг подшолари ҳисоблашардилар

Бироқ қишлоқ хўжалиги ва ҳунармандчилик ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун маблағ ажратилмас эди.

1017 йилда Хоразм босиб олинди.

Хоразм Ғазнавийлар давлатига қўшиб олинди ва 1040 йилгача уларга тобе эди.

Ғазнавийлар давлатининг кулаши

XI асрнинг биринчи ярмида

Салжуқийлар ҳаракати бошланди

Улар дастлаб Сирдарё ҳудудидаги, кейин эса Зарафшоннинг ўнг қирғоғида яшаган туркман гуруҳларига бошчилик қилдилар.

1040 йилда Данданаконда (Сарохс ва Марв оралиғида) Ғазнавийлар ва Салжуқийлар ўртасида ҳал қилувчи жанг бўлиб ўтди.

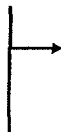
Ғазнавийлар қўшини мағлубиятга учради. Ушбу жанг уларнинг қудратига яқун ясади.

↓

Қулаган Ғазнавийлар давлати ўрнида буюк Салжуқийлар давлати ташкил топди. Тўғрулбек Давлатга бош бўлди.

Тўғрулбек сиёсати

Босқинчилик юришлари. 1055 йилда у арабларнинг бир қисмини ўзига бўйсундирди ва Боғдод халифасини ўзининг номига хутба ўқитишга мажбур қилди.

Мамлакат пойтахти деб

Рай шаҳарини эълон қилди

XI-XII асрларнинг Қорахонийлар ҳукмронлиги даврида Ўрта Осиёда феодал муносабатлар сезиларли даражада ривожланди.

XI-XII АСРЛАРДА ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚЛАРИНИНГ МАДАНИЯТИ

Сомонийлар ҳукмронлиги даврида Хуросон ва Мовароуннаҳр иқтисоди ва маданияти юксалди. Марв, Бухоро, Самарқанд, Урганч шаҳарлари эса ўз замонасининг маданий марказлари сифатида шуҳрат қозонди.

Сомоний ҳукмдорлари сиёсатининг ўзига хос жиҳати.

Шеърят, адабиёт ва фанга ҳомийлик.

Ўқув муассасалари –
мадрасалар вужудга келди

Кўпгина феодаллар
йирик кутубхоналарга
эга эдилар

Кўплаб Ўрта Осиё олимлари Боғдодга ва мусулмонларнинг бошқа илм марказларига таълим олгани борар эдилар.

**Бу даврда қуйидаги буюк олимлар яшаганлар
ва ижод қилганлар**

Муҳаммад ибн Мусо ал- Хоразмий (780-847 йй.)	→	алгебра – «алжабр» (“алгоритм”) асосчиси;
	→	асарлари: “Астрономик жадвал”, “Қуёш соатлари ҳақида рисола”;
	→	жўғрофий хариталар тузган;
	→	Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг ўрта асрлар илмий тафаккури тараққиётига самарали таъсир кўрсатган,

Аҳмад ал- Фарғоний (IX аср)	→	астроном, математик, географ;
	→	асарлари “Самовий ҳаракатлар ҳақида китоб”, “Юлдузлар илми ҳақида”;
	→	унинг қўлэмалари Париж, Қоҳира, Санкт-Петербург, Москва ва бошқа шаҳарлар кутубхоналарида сақланиб қолган.

Абу Наср ал-Фаробий (873-950 йй.)	→	Боғдод ва Дамашқда яшаган;
	→	фалсафа, таботат, фалакиёт ва математикага оид 160дан ортиқ асар ёзган;
	→	антик фалсафа - Арасту, Афлотун, Евклид таълимотини тарғиб қилган;

Абу Райҳон Беруний (973-1048йй.)	→	қомусий олим, географ, астроном, физик, математик;
	→	ўша давр барча билим соҳаларини қамраб олган 150дан ортиқ асарлар ёзди:
	→	“Қадимги аждодлардан қолган ёдгорликлар”, “Қадимги халқлар йилномаси” ва бошқалар;
	→	Шарқда биринчи бўлиб Ер шари макети - глобусни яратди. Коперникдан 500 йил аввал Ернинг қуёш атрофида айланишини тахмин қилган;
→	у фақат билим ва меҳнатгина инсонни улуғлайди, деб ҳисоблаган.	

Абу Али
ибн Сино
(980-1037йй.)
Европада
Авицена

→ файласуф, табиб, шоир, олим (форс ва араб тилларида ёзган);
→ кўзга кўринган йирик асарлари “Билимлар китоби”, “Нажот китоби”, “Даволаниш китоби”, “Фан қонуни ” ва Ҷ.

Абдулла
Жаъфар
Рудакий
(X аср)

→ шоир, ҳофиз, созанда – руд- мусиқа асбобининг моҳир ижрочиси;
→ форс-тожик шеърийатининг асосчиси, қасидалар муаллифи;
→ инсонларни баркамол қилиб тарбиялаш дунёни такомиллаштиради, деб ҳисоблаган;
→ ўз тилининг софлиги учун курашган.

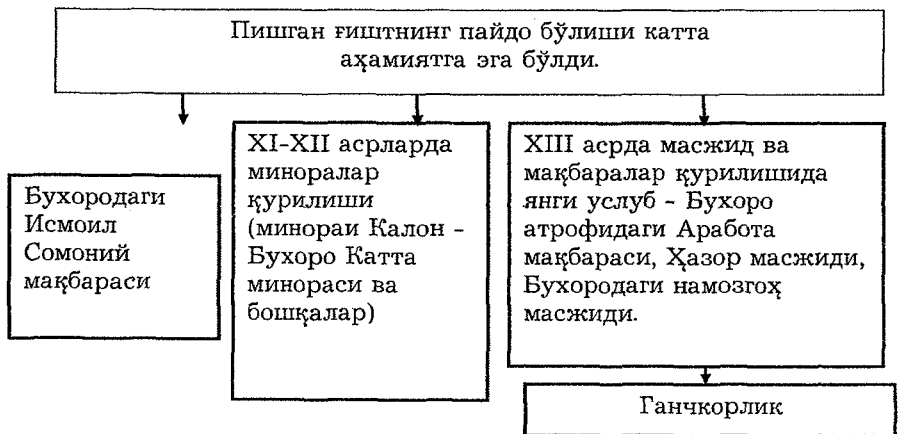
Абдулқосим
Фирдавсий
(934-1020 йй.)

→ шоир, форс-тожик мумтоз адабиётининг намояндаси;
→ “Шоҳлар ҳақида китоб” (“Шоҳнома”) муаллифи.

Юсуф Хос
Ҳожиб
Баласоғуний
(1021 - ?)

→ шоир, туркий халқлар ёзуви ёдгорлиги “Қутадғу билиг” («Саодатга элтувчи билим»)нинг муаллифи,
→ бу асарига у фалакиёт, математика таботатга оид маълумотларни ҳам киритган.

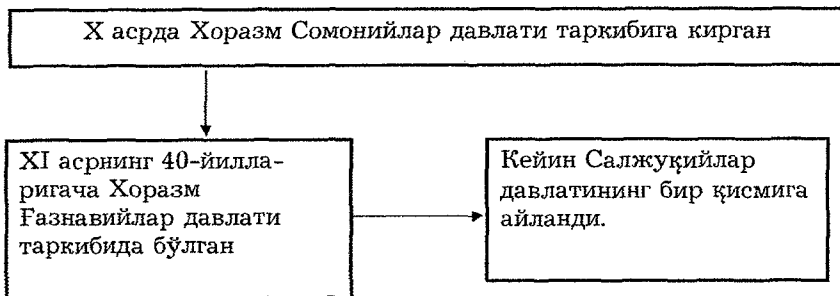
Меъморчилик ва безак саънати

Шундай қилиб, IX-XII асрлардаги Ўрта Осиё буюк алломаларининг илмий меъроси асрлар синовидан муваффақиятли ўтиб, умуминсоният тамаддунига улкан ҳисса бўлиб қўшилди, ўзлари эса инсоният тарихидаги даҳо олимлар қаторидан фахрли ўрин эгалладилар.

И.А. Каримов таъкидлаганидек: “Марказий Осиё тарихида сиёсий ақл ва ахлоқи фахрга, диний қараш ва энциклопедик илмга эга жуда кўп машҳур арбоблар бўлган. Уларнинг дунё цивилизациясига қўшган буюк ҳиссаси бугун бугун дунёга машҳурдир”.

ХОРАЗМШОҲЛАР ДАВЛАТИ (X-XIII асрлар)

Шу вақтдан эътиборан Ануштегинларнинг (1097-1231й.) тўртинчи ва “энг ёрқин” сулоласидан бўлган хоразмшоҳларнинг 140 йиллик ҳукмронлик даври бошланди.

Давлат маркази	→	Хоразм
Пойтахти	→	Гурганч (Журжония)

Хоразм давлати (аввал Салжуқийлар давлатига қарам бўлган) мустақилликка эришди

У Ўрта Осиё ва Шимолий Эрондаги қудратли давлатлардан бирига айланди. Ўз ҳукмронлигининг 10 йиллиги охирида бу давлат таркибига Мовароуннаҳр, Хуросон, Мозандарон, Кармана, Форсий Ироқ, Озарбайжон, Сижистон, Ғазна ва бошқа мамлакат ҳамда вилоятлар ҳудудлари кирган.

↓
XII асрнинг охири ва XIII асрнинг бошида Хоразмшоҳлар давлати – мусулмон дунёси Шарқидаги энг катта ва энг қудратли давлат бирлашмасидан иборат эди.

Хоразмшоҳлар сулоласи

Ануш – Тегин* → Хоразмшоҳлар сулоласининг асосчиси

↓
1100 йилда Султон Санжар Ануш Тегиннинг ўғли **Қутбиддин Муҳаммадни** Хоразмга ҳукмрон қилиб тайинлади.

Хоразмшоҳ
Қутбиддин
Муҳаммад
30 йил ҳукмронлик
қилган (1097-
1128йй.)

- султон Санжарга содиқ бўлган (унинг ҳукмронлигини тан олган);
- Марвда таҳсил олиб, адаб ва диний фанларни чуқур ўрганган;
- уламолар ва дин арбобларига ҳомийлик қилган;
- ҳар томонлама истеъдодли инсон бўлган;
- фуқароларига адолатли эди, шунинг учун уни ҳурмат қилишган ва улуғлашган;
- обрў-эътиборли ва куч-қудратли ҳукмдор бўлган.

* Ануш-Тегин ёшлик пайтларида туркий қул бўлган (Гуржистонда мамлюк бўлган. У ёшлигидаёқ таниқли салжуқийлар амири Исфохсалор Исаддин Онар Билга Тегин томонидан сотиб олинади ва мансаб поғоналаридан тез кўтарила бошлайди.)

Султон Санжар Қутбиддин Муҳаммаднинг ўлиmidан сўнг, унинг 29 яшар ўғли Жалолиддин Отсизни Хоразмга ҳукмрон қилиб тайинлади

**Жалолиддин
Отсиз
(1128 – 1156йй.)**

- Марвда таҳсил олган;
- ислом ҳомийси ва илоҳиёт уламиси бўлган;
- фан ва санъатни эъзозлаган (форс тилида қасида ва рубойлар ёзган, кўп шеърларни ёддан билган);
- аҳоли орасида адолатли ва ғамхўр ҳукмдор ҳисобланган;
- жангларда ботирлиги билан ажралиб турган, кўп маротаба ғалаба қозонган;
- айёр дипломат ва иродали лашкарбоши сифатларини ўзида мужассам қилган;
- ўз мулкларига Жанд ва Манғишлоқни қўшиб олди, қипчоқлар ва туркманларни ўзига бўйсундирди, Шарқий Хоразмни ободонлаштиришга шижоат билан киришди;
- унинг Хоразм олдидаги хизматлари шундан иборатки, у қудратли Салжуқийлар ҳукмдори-султон Санжарга қарши муваффақиятли кураш олиб борган.

Отсиз Хоразмга 29 йил ҳукмронлик қилган бўлса – шундан деярли 16 йилини мустақил бошқарган. У мусулмон дунёси Шарқида қудратли ва мустақил давлатга асос солди, лекин мустақилликка тўлиқ эриша олмади. У қорахитойларга хирож тўлар эди.

Отсиз асос солган давлат унинг меросхўрлари даврида янада кенгайиб, қудрати ошиб борди. Уларнинг мақсади:

давлат ерларини
кенгайтириш

унинг халқаро
мавқеини
мустаҳкамлаш

Ил-Арслон Жалолоiddин Отсиз ишларининг давомчиси бўлди

Ил-Арслон
(1156-1172 йй.)

- Хуросондаги қулай вазиятдан фойдалана олмади, фақатгина Дихистон ҳудудини ўзига қўшиб олиш билан чегараланди.
- Мовароуннаҳрда ҳам катта ютуқларга эришишга улгурмади, чунки қорахитойлар билан кураш кўп кучни талаб қилар эди.

1193 йилда Аловуддин Такаш – Ил-Арслоннинг ўғли тахтга ўтирди.

Унинг ҳукмронлиги даврида Хоразм энг қудратли давлатга айланди. Бу даврда давлат ҳудуди Эроннинг шарқий қисми қўшиб олиниши ҳисобига икки марта кенгайди.

Аловуддин
Такаш
(1193 – 1200йй.)

- отаси ва айниқса, бобоси Отсизнинг улкан мустақил давлат тузиш сиёсатини давом эттирди.
- 1187 й. Нишопурни, 1192 й. Райни, 1193 й. Марвни эгаллади, 1194 й. эса Ғарбий Салжукийлар давлатининг султони Тоғрул II га қаттиқ зарба берди;
- етук дипломат, лашкарбоши, фуқароларига адолатли ҳукмдор бўлган;
- музиқани яхши кўрган, удни яхши чалган;
- ўткир зеҳни билан танилган;
- қобилиятли ҳукмдор эди.

Бироқ,

унинг сиёсатининг заиф томони шу эдики, у қипчоқларнинг ҳарбий зодагонларига ҳомийлик қилган..., бу эса кейинчалик ўғли Муҳаммад Хоразмшоҳ даврида Хоразмшоҳлар давлатининг қулашига ёрдам сабаб бўлди.

Такашнинг вафотидан сўнг ҳокимият бошига
Аловуддин Муҳаммад келди.

Хоразмшоҳлар давлатининг юксалиши ва таназзулга учраши шу ҳукмдор номи билан боғлиқдир.

У тахтга ўтирган вақтида, унинг учун қулай имкониятлар вужудга келган эди:

у энг кучли қўшиннинг соҳиби эди.

энди Гуридлар хавfli ра-қиблар ҳисоб-ланишмасди.

унинг учун Халиф Носир ҳарбий кучи билан эмас, мусулмон дунёсидаги обрўси билан хавfli эди.

Аловуддин Муҳаммадга фақатгина қорахитойларни бўйсундириш ва Мовароуннаҳрни эгаллаш қолганди ва у бу ишни қилди ҳам, аммо уларнинг зўравонлигини ўзининг зулмига алмаштирди.

**Хоразмшоҳ
Муҳаммад
(1200-1220 йй.)**

- кучли Гуридлар устидан ғалаба қозонган;
  - Хуросон ва унинг Хирот, Балх ва бошқа шаҳарларини Хоразмшоҳлар давлатига қўшиб олган;
  - 1210 йилда Самарқанд ҳукмдори хон Усмон билан биргаликда қорахитойларни қувиб чиқарди;
- Бироқ у
- тўхтовсиз жанг олиб борган. Деҳқонлар ва шаҳарликлар катта солиқлардан ва солиқ йиғувчиларнинг адолатсизликларидан норози эдилар.
  - муваффақиятлари билан мақтаниб, ўзини “Искандари Соний”, яъни «иккинчи Искандар» деб атаган. Ўзининг узугига “Султон оллоҳнинг ердаги соясидир”, деб ёздирган.

1217 йилга келиб Муҳаммад Ироқдан Ҳиндистонгача, Орол денгизидан Ҳинд океанигача бўлган буюк давлатнинг ҳукмдорига айланди. Давлат таркибига улкан бож тўлайдиган 400 шаҳар ва 300 минглик улкан қўшин кирган эди.

Бироқ Чингизхон босқини Хоразмшоҳ давлатининг ҳарбий ва сиёсий жиҳатидан заиф эканлигини кўрсатди.

Жалололиддин Мангуберди қисқа ҳаёт кечирган бўлсада (33 йил), Хоразмшоҳлар тарихидаги энг ёрқин сиймолардан биридир.

**Жалололиддин
Мангуберди
(1220-1231йй.)**

- мард, жасур саркарда бўлган, Ватанини ниҳоятда севган;
- мўғуллар устидан бир қанча ғалабаларга эришган: аввал Наси (Ниси) яқинида, кейин Қандаҳорда, Парвана даштидаги жангда (мўғулларнинг 45 минглик қўшинини енгган);
- унинг ютуқлари Мовароуннаҳр ва Хуросон аҳолисини мўғулларга қарши курашга илҳомлантирган → Марв, Хирот, Самарқанд ва Сирдарёнинг юқори оқими ҳудудида мўғулларга қарши қўзғолонлар бошланган.

Аmmo Жалололиддин мўғулларга қарши ҳаракатларнинг бошида тура олмади, чунки унинг лашкарлари орасида ўзаро келишмовчиликлар бошланди, натижада унинг қўшини парокандаликка учраб, охиروقибатда мағлуб бўлди.

Шунга қарамай, ҳатто Чингизхон ҳам унинг мардлиги ва ботирлигига қойил қолиб: "Агар ўғлинг бўлса, шундай бўлсин!" - деган эди.

Жалололиддин 1231 йил Қурдистон тоғларида ҳалок бўлди. Унинг вафоти билан Хоразмшоҳларнинг қудратли сулоласи барҳам топди.

Хўжалик ҳаёти

Иқтисод
асоси

Деҳқончилик

→ суғориш тармоқлари,
→ дарё каналлари,
→ тўғонлар ва ҳақозолар
негизда

Етиштиришган:

буғдой, пахта, арпа, мевалар, тариқ,
узум, гуруч ва бошқалар.

Хоразм шаҳарларида
ривожланди:

ҳунармандчилик
савдо-сотиқ

кўчманчи
қабилалар
билан

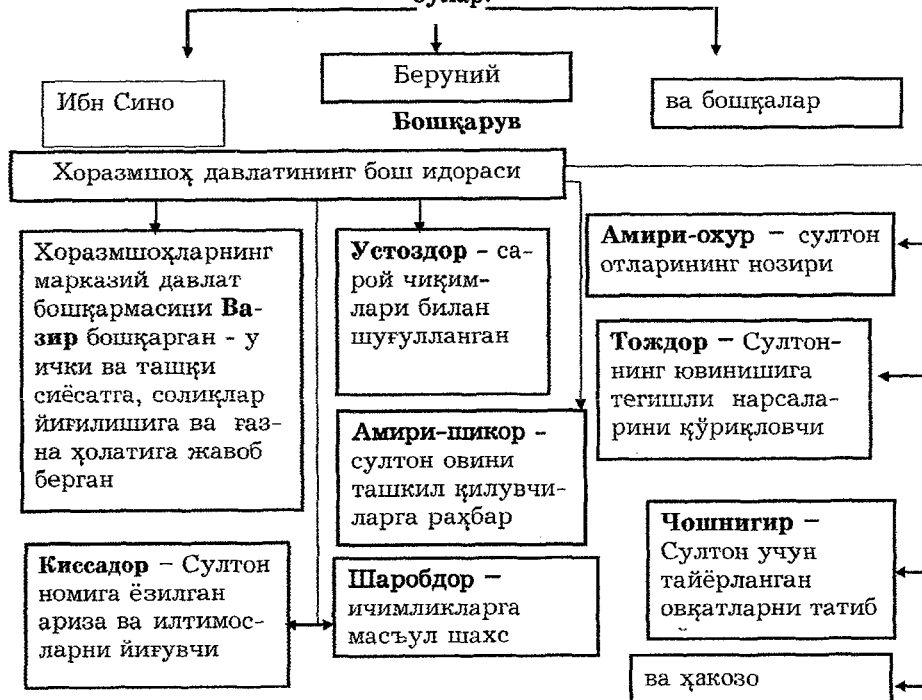
хазарлар билан

Волгабўйи, Киев Руси,
Хитой, Мовароуннаҳр
шаҳарларининг аҳолиси
билан.

XI аср охирида Хоразмнинг пойтахти - Урганч Шарқнинг
ғўзал ва обод шаҳарларидан бири ҳисобланарди.

Хоразмшоҳ ҳузурида Шарқнинг буюк олимлари яшардилар,

булар:

Халқ қўзғолонлари

1206 йилда Бухорода Малик Санжар бошчилигида бўлиб ўтади

1212 йилда Самарқанд Хоразм давлатига қўшиб олинди

Хоразмшоҳлар ҳукмдорлиги даврида Ўрта Осиё феодал мулкларининг бирлашиш жараёни ниҳоясига етди.

Аmmo, ҳокимият учун ўзаро ички урушлар улкан давлатни заифлиштирди ва...

XIII асрда мўғулларнинг босқини бошланди ва Хоразмшоҳлар уларга жиддий қаршилик кўрсата олмадилар.

Шундай қилиб, Хоразм давлати мўғулларнинг Ғарбга қараб юриши — истилосининг илк зарбаларига биринчи бўлиб дучор бўлди. Хоразмшоҳ мўғуллар қўшинига нисбатан устун бўлган ҳарбий кучларга эга бўлишига қарамай, улкан давлатининг чегарасида ҳам, асосий ҳудудида ҳам мудофаани ташкил қила олмади.

МОВАРОУННАҲР МЎҒУЛЛАР БОСҚИНИ ДАВРИДА

Ўрта Осиёда феодал мулкларни Хоразмшоҳлар ҳокимияти остида ягона давлатга бирлаштириш учун кураш давом этаётган бир даврда, Мўғулистонда улкан кўчманчи мўғуллар давлатини тузиш ўз ниҳоясига етган эди.

Тимучин (Чингизхон)
мўғуллар давлатига
бош бўлгач,
интилди:

Узоқ Шарқдан Ўрта ер денгизи
қирғоқларигача бўлган карвон
йўлларини босиб олишга.

↓
Вужудга келтирди:

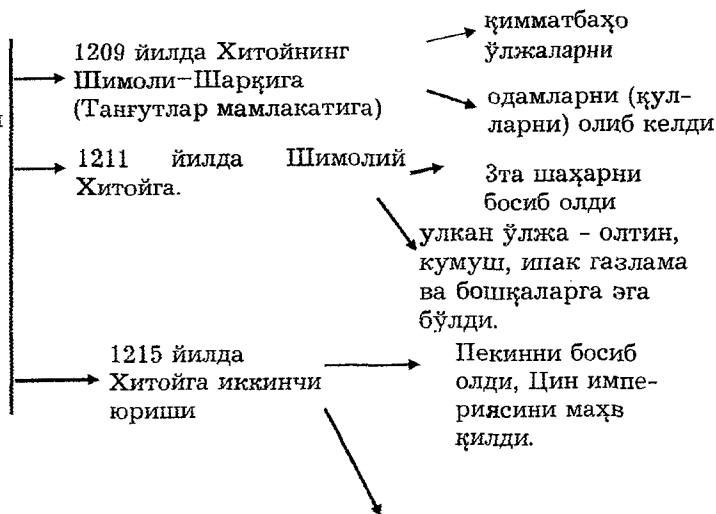
Чингизхоннинг фавқулодда
хавфли ҳолатлар учун шахсий
қўшини - «кешик» бор эди.

Ўнлик, юзликларга
бўлинган, яхши қурул-
ланган, тартибли, кўп сонли
қўшинни.

Мўғулистон
аҳолисининг
машғулооти:

→ тинчлик пайтида чорвачилик билан
шуғулланган.
→ уруш пайтида қўшин таркибида жанг
қилган.

Чингизхон-
нинг ҳарбий
юришлари:

Шимолий Хитойни Мўғул давлатига қўшиб олди, бой ўлжаларни қўлга туширди, муҳими, кейинги ҳарбий юришларининг муваффақиятини таъминлаган ҳарбий қурооларни, уларни ясай оладиган ва фойдалана оладиган одамларни олиб кетди.

1218 йилда Чингизхон Хоразмга элчилар карвонини жўнатди

У 450 киши ва 500 туядан иборат эди

Карвон бошлиқлари мусулмон савдогарлари бўлган

Икки ҳукмдор ўртасидаги дипломатик ва савдо алоқалари бутунлай барҳам топди

Ўтрор шаҳрида карвон таланди

Хоразмшоҳлар давлатидаги ички вазият:

Халқ оммаси-нинг аҳволи ёмонлашди

Мулкдорлар орасида аҳиллик йўқ эди

Ҳокимиятни ўз қўлига олган Хоразмшоҳнинг онаси Қипчоқ зодагонларига бошчилик қилар эди.

Чингизхон буларнинг ҳаммасидан хабардор бўлган.

Хоразм давлатининг ҳарбий қурултойида қуйидаги таклиф киритилди:

Жанг қилиш
учун улкан
қўшинни бир
жойга йиғиш.

Аммо

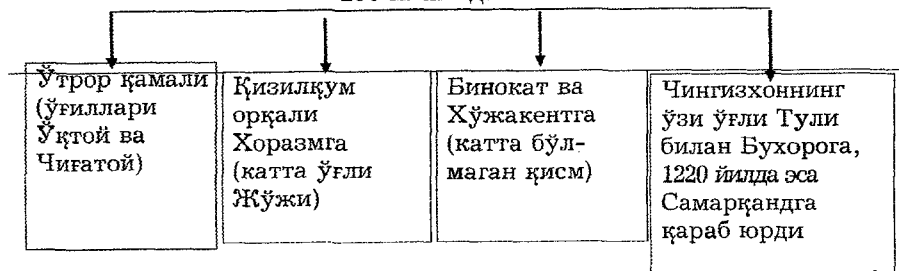
қурултойнинг бу таклифи
қабул қилинмади, Хоразмшоҳ
қўшинни турли шаҳарларга
бўлиб ташлаш режасини
илгари сурди.

Чунки у тахтдан ағдарилиб таш-
ланишидан қўрқарди. Хоразм-
шоҳнинг энг катта стратегик хатоси
ана шундан иборат эди!

Чингизхоннинг Мовароуннаҳрни босиб олиши

1219 йил

200 минг одам

Сўнг босиб
олдилар:

- Урганч,
- Нишопур,
- Хирот,
- Ўтрор,
- Марв,
- Балх,
- Термизни.

Кўп қишлоқлар ер
юзидан йўқ қилиб
юборилди

Шунга қарамасдан, Ўрта Осиёнинг бир қатор шаҳарларининг (шу жумладан, Хоразмшоҳлар давлатининг пойтахти Урганч) аҳолиси ва кўплаб ҳарбий гуруҳлар босқинчиларга қарши мардонавор курашдилар ва уларга жиддий зарбалар бердилар. Сўнгги Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангуберди мўғулларга қарши курашда ўзининг жасурлиги ва фаоллиги билан шуҳрат қозонди.

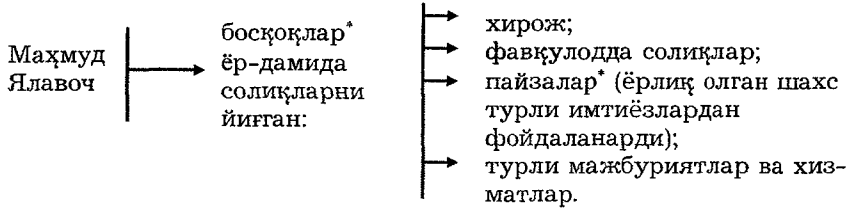
1227 йилда Чингизхоннинг ўлимидан сўнг буюк давлат ўғиллари томонидан ўзаро улусларга бўлинди

Ўғли Чигатой Шарқий Туркистон ва Етгисувга ҳукмдор бўлди

Чигатой улуси XIV асрнинг 40 йилларигача мавжуд бўлган

улусни маҳаллий амалдор Маҳмуд Ялавоч бошқарган, чунки мўғуллар маданий ер хўжалигига эга катта вилоятларни бошқаришда тажрибасиз эдилар.

Меҳнаткашларнинг оғир аҳволи

Меҳнаткашлар икки томон-лама зулм остида эдилар

Мўғул хонлари

Босқинчилар хизматига ўтган маҳаллий мулкдорлар

* Маҳмуд Ялавоч вилоятларни бошқариш тизимига босқоқ (ҳарбий амалдор) лавозимини киритди.

* Пайза – олтин, кумуш, бронза, баъзан хатто ёғочдан ясалган парракча. Унга эга бўлган кишини маҳаллий аҳоли озиқ-овқат, от-улов, уй-жой ва саёҳат учун лозим бошқа қулайликлар билан таъминлашга мажбур бўлган.

	<p>хоразмшоҳлар давлати буюк давлат сифатида энди вужудга келган эди, аҳолисининг таркиби турли бўлган. Уларларнинг ўзаро душманлиги баъзан оғир оқибатларга олиб келарди;</p> <p>→ давлат ҳокимиятини марказлаштириш анча заиф эди. Кўпгина лавозимлар авлоддан-авлодга мерос қоларди, бу эса давлат ҳокимиятига лойиқ</p>
<p>Ўрта Осиё халқларига нисбатан тараққиётнинг қуйи поғонасида турган Мўғуллар томонидан Ўрта Осиёни истило қилинишининг асосий сабаблари:</p>	<p>номзодларнинг тайинланишига имкон бермасди;</p> <p>→ турли ер ва мулкларни “иқтоъ”га берилиши натижасида ҳоким ва вазирларнинг иқтисодий мустақиллиги ортди, бу эса марказий ҳокимиятнинг мустаҳкамланишига хизмат қилмаган;</p> <p>→ Муҳаммад Хоразмшоҳ тўхтовсиз урушлар олиб борар, деҳқонлар ва шаҳарликлар юқори солиқ ҳамда тўловлардан норози эдилар;</p> <p>→ зодагонлар ўзаро душманликда бўлган бир қанча гуруҳларга бўлинган эди. Олий ҳарбий кенгаш аъзолари асосан Хоразмшоҳнинг онаси Туркан хотун билан боғланган қипчоқлардан иборат бўлган. Уларнинг асосий таянчи Туркман қабилалари эди;</p> <p>→ Мусулмонларнинг бир қисми Боғдод ҳалифаси Носир Аббос (1180–1225 йй.) билан душманлик муносабатида бўлган Хоразмшоҳдан норози эди.</p>

Шундай қилиб, Хоразмшоҳлар давлати мустаҳкам эмаслиги аён бўлди, шунинг учун ҳал қилувчи дақиқаларда Хоразмшоҳ ҳеч кимга суйна олмади.

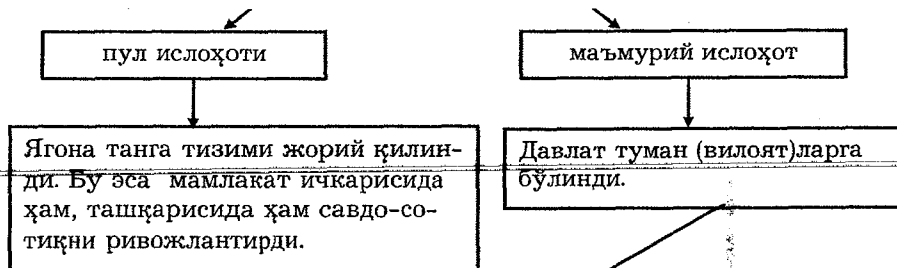
Буларнинг ҳаммасидан Чингизхон яхши хабардор бўлган.

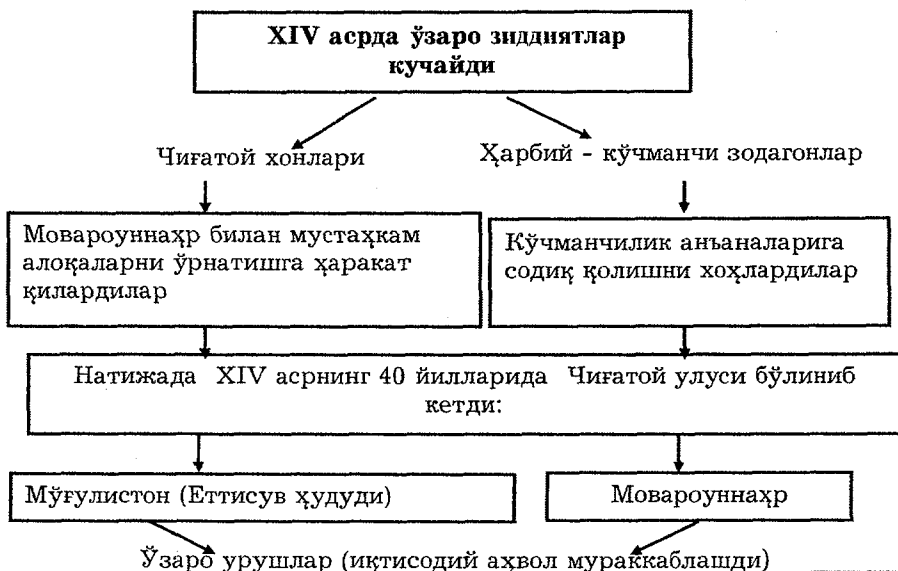
АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР (XIV-XVI аср боши)

Сотиб олиш сиёсати давом этарди. Ҳукмдорлар босқоқлар бошчилигидаги мўғул ҳарбийлари ёрдамида аҳолидан солиқ ва тўловларни йиғиб олардилар. Мамлакатнинг ҳароб бўлиши солиқларнинг камайишига олиб келишини мўғуллар тушунардилар.

XIV аср бошларида Мўғул хони Кебек муҳим ислоҳотлар ўтказди бошлади:

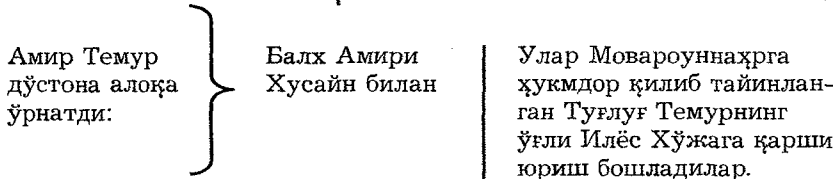
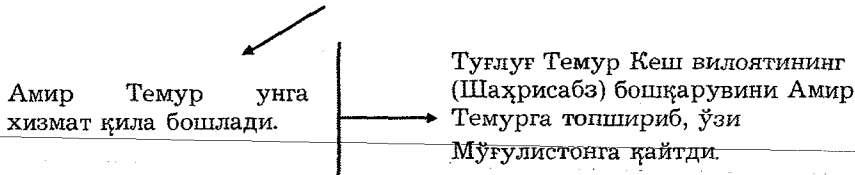
Аммо ислоҳотлар охиригача олиб борилмади.

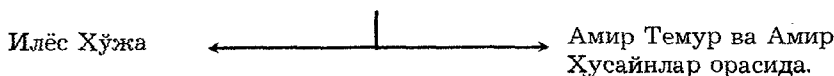
Бу вазиятдан Мўғулистон хони Туғлуғ Темур фойдаланиб, Мовароуннаҳрга ҳужум қилди ва бу ерда қаршиликка учрамади.

У Қашқадарёга етиб борди.

1365й. Чиноз ва Тошкент ўртасидаги водийда “Лой жанги” бўлиб ўтди.

Натижада: Илès Хўжага Самарқандга олиб борадиган йўл очилди.

Мағлубият

30-йилларда Сарбадорлар (боши дорда) ҳаракати бошланди. Улар курашдилар:

Ижтимоий адолат учун

истеъмол молларининг барабар тақсимоги учун

Маҳаллий зотимларни йўқотиш ва мўғулларни ҳайдаб чиқариш учун

Улар 45 йил яшаган ўз давлатларини Хурсонда барпо қилдилар

Уларнинг давлати ўз қўшинига, ўз тангаларига ва ўз қонунларига эга бўлган.

Сарбадорлар Илёт Хўжага кучли зарба бердилар ва мўғуллар қайтиб кетишга мажбур бўлдилар.

Самарқандликлар шаҳарни бир неча ой давомида ўзлари бошқардилар. Деҳқон ва ҳунармандларнинг турмуш даражаси яхшиланди

Ниҳоят, Амир Темур ва Амир Ҳусайн Самарқандни эгалладилар

1370 йилда Амир Темур ўз рақиби Амир Хусайнни бартараф қилиб, ўзини қурултойда Мовароуннаҳр ҳукмдори деб эълон қилади.

Ўз давлатига пойтахт қилиб Самарқандни танлайди.

Амир Темур
35 йил
ҳукмронлик
қилди:
(1370-1405йй.)

- марказлашган давлат қурди;
- ҳарбий юришлар қилди;
- Хоразмни босиб олди;
- давлат қурилишида катта ўзгаришларни амалга оширди;
- йирик суғориш ва йўл қурилиши ишлари бажарилди;
- Европа шаҳарлари билан савдо-сотиқни ривожлантирди;
- ўзаро урушларга чек қўйди (натихада мамлакатнинг иқтисоди ва маданияти янада ривожланди);
- пойтахти Самарқандда кўплаб гўзал ва улугвор бинолар қурдирди...

Улуғбек даврида Мовароуннаҳр (XV аср)

1405 йилда Амир Темур вафот қилди

1405 – 1409 йилларда ҳокимият учун ўзаро урушлар олиб борилди

1405 йилда ҳокимият тепасига Амир Темурнинг ўғли Шоҳруҳ мирзо келди. (1409-1447йй.)

Мамлакат икки давлатдан иборат эди:

Маркази Хирот - Хуросон пойтахти. Шоҳруҳ мирзо ҳукмронлик қилган.

Маркази Самарқанд - Амир Темур давлатининг пойтахти. Унинг набираси Муҳаммад Тарағай (Улуғбек) ҳукмронлик қилган.

Улуғбек (1394-1449 йй.) Шоҳруҳнинг тўнғич ўғли

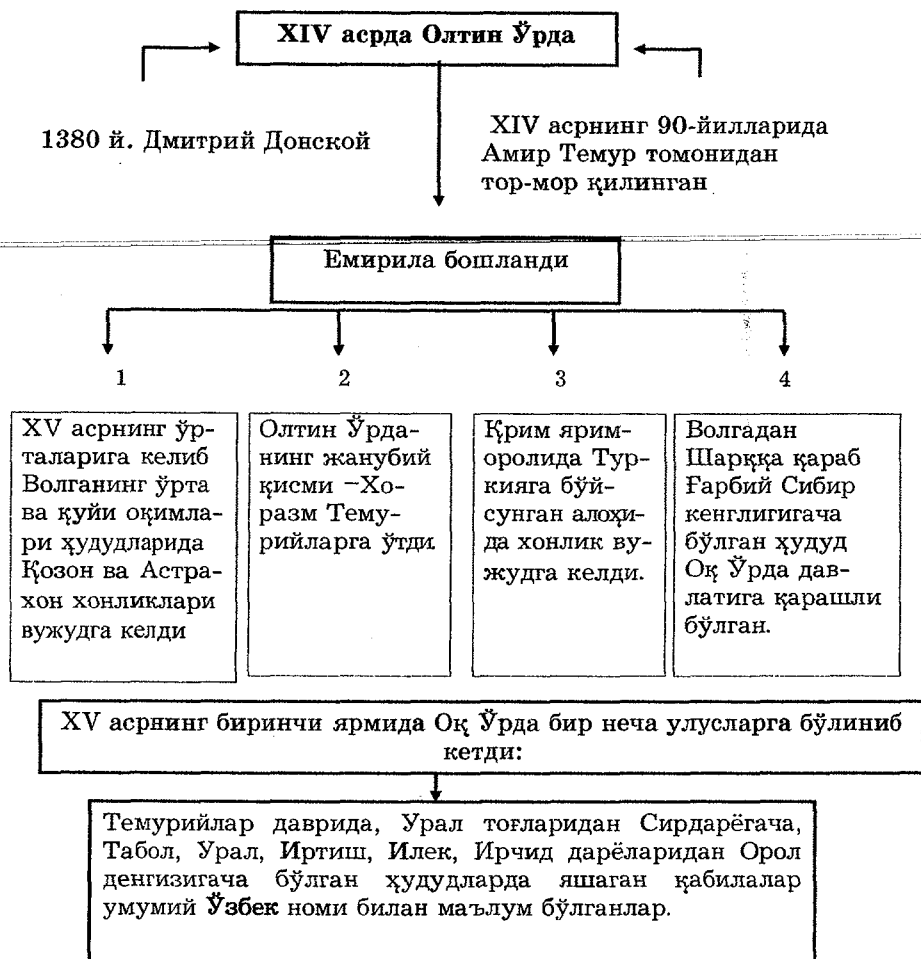
- 1411 йилда тахтга ўтирган;
- Шоҳ Малик оталиқ қилган;
- Фан ва маданиятга ҳомийлик қилган;
- 1428 йилда астрономия расадхонасини қурдирди;
- 1449 йилда руҳонийлар томонидан ўлдирилган.

Темурийлар даврида маданият

- Самарқанд ва Хирот - маданият маркази
- Алишер Навоий - (1441-1501 йй.)
- Абдураҳмон Жомий-(1414-1492 йй.)
- Камолитдин Беҳзод - буюк рассом - «Шарқ Рафаэли».

ЎРТА ОСИЁНИНГ ШАЙБОНИЙХОН ТОМОНИДАН БОСИБ ОЛИНИШИ (XVII аср)

Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг шимолида жойлашган Дашти-қипчоқ – қипчоқ чўллари ҳудудига, яримкўчманчи ва кўчманчи турк қабилалари ҳамда XVI асргача туркийлашиб кетган мўғул қабилалари яшайдиган бепоён даштлар кирган.

XV аср бошида Чингизхон авлодидан бўлган Абдулхайрхон бошчилигида бу қабилалар бирлашдилар.

У босиб олди:

Сирдарё қўйи ҳудудида жойлашган Сигноқ, Оққўрғон, Арқун ва Ўзган шаҳарларини. Бу ердан ўзбек султонлари

Мовароуннаҳрга ҳужум қилар эдилар.

Ўзбекларнинг Ўрта Осиё деҳқончилик воқалари сари оммавий қиришларининг сабаблари:

1	2	3
Феодал муносабатлар ривожланиши билан кўпгина қабилалар ўтроқ ҳаёт тарзига ўтдилар, бу эса яйловларнинг камайишига олиб келди ва улар янги жойларни излашга мажбур бўлдилар.	Хон ва беклар учун ҳарбий юришлар ва босқинлар бойлик орттиришнинг асосий манбаи эди.	Кўчманчи қабилаларнинг яйловлар учун ўзаро жанглари, кўпгина қабилаларни Ўрта Осиё ичкари ҳудудларига қараб силжишга мажбур қилди.

Кўчманчиларнинг Мовароуннаҳрга бостириб келиши Абдулхайрхоннинг набираси Шайбонийхон фаолияти билан боғлиқдир

У курашларга бош бўлди

Қипчоқ даштида ўз ҳокимиятини тиклаш учун

Кўчманчи қабилаларни бирлаштириш учун

XV аср охирида Шайбонийхон барча туркий-мўғул қабилаларини бирлаштириб, кўчманчи ўзбеклар Давлатини барпо қилди.

Мовароуннаҳрдаги беқарор вазият (ўзаро можаролар)

Муҳаммад Шайбонийхоннинг энгил ғалабасига ва жанубга қараб муваффақиятли юришига ёрдам берди:

1499 й.
Бухорони босиб олди.

1500 й.
Самарқандни босиб олди

Бунга турлича ёндашув:

- Баъзилар бор кучлари билан қаршилиқ кўрсатдилар
- Бошқалар эса ҳукмдорларнинг ўзгариши ихтилоф ва тартибсизликларга чек қўяди, деб умид қилдилар.

Амир Темурнинг вориси Заҳириддин Бобур уч маротаба Самарқандни босиб олган:

1500 й.
1504 й.
1512 й.

1513 йилда Шайбонийхонга энгилди

Қобулга қайтиб келиб, Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистонни забт қилгач, Бобурийлар Салтанатига асос солди (200 йил).

Шайбонийхон (1500-1510 йй.)

- майда давлатлар бирлаштирилди;
- сиёсий ҳокимият марказлаштирилди;
- иқтисод ривожланди;
- издан чиққан хўжаликлар қайта тикланди;
- тобе султонларнинг кучларини заифлаштириш учун чоралар кўрилди (удел тизими);
- иқтисодни ривожлантириш мақсадида пул ислохотлари ўтказилди.

Меҳнаткаш халқ оммасининг аҳволи.

Меҳнаткашлар турмушида
аҳамиятли ўзгаришлар
содир бўлмади

Деҳқонларнинг кўп қисми кам-
ерли ёки ерсиз эдилар; меҳнат
қуроллари жуда оддий бўлган;
солиқлар тўлаганлар: хирож,
закот, текин хизматлар ва Ҳ.

Натижада буларнинг ҳаммаси
синфий зиддиятларнинг
кескинлашувига ва халқ
қўзғолонларига олиб келган
(улар шафқатсиз бостирилган)

Ташқи сиёсий ва иқтисодий алоқалар

Халқаро алоқалар
ривожланди:

Ҳиндистон билан;
Москва давлатлари билан;
(Иван Грозний ҳукмрон-
лиги даврида).

Савдо ва дипломатик
алоқалар ўрнатилди:

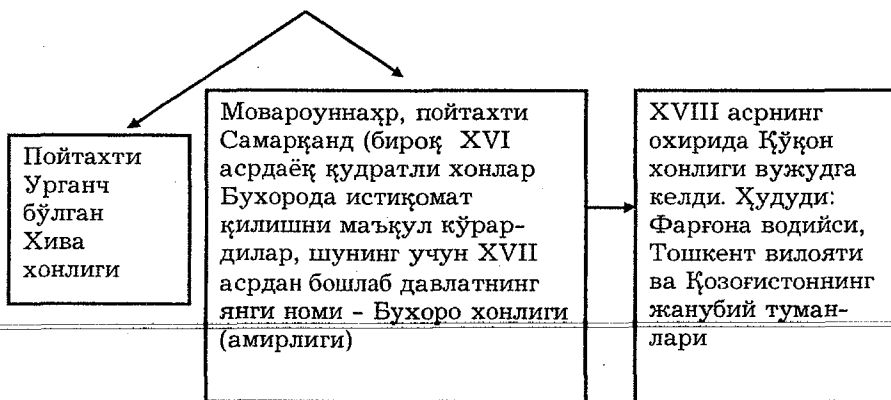
Туркия,
Москва,
Хитой,
Сибир,
Қозоғистон,
Кичик Осиё хонликлари
билан.

Буларнинг ҳаммаси савдо-сотиқнинг ҳамда шаҳарларнинг
ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди. Бу даврга келиб сарой,
масжид, кўприк, мадраса, карвонсарой ва қудуқлар қурилиши
қайта бошланди. Шаҳарлараро почта алоқалари тикланди.

АШТАРХОНИЙЛАР ҲУКМРОНЛИГИ ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚИ (XVII-XVIII асрлар)

Шайбонийлар ҳукмронлиги даврида (XVI аср) Ўрта Осиёда
иккита асосий феодал давлати ташкил топган эди:

Хонликлараро урушлар тинмаган

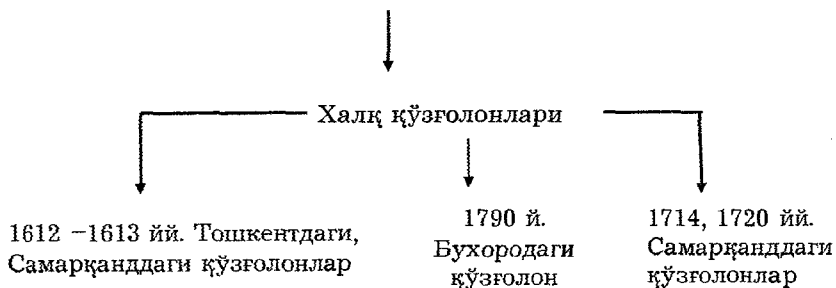
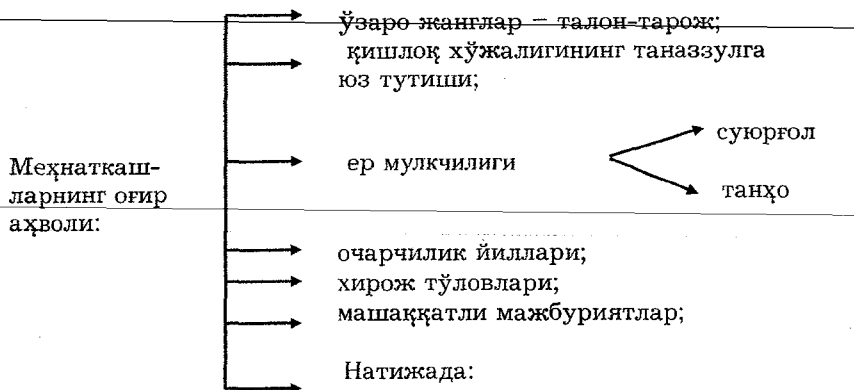
1598 й. Шайбонийлар сулоласининг ҳукмронлиги барҳам топди

Бухорода яшаган Жонибек Аштархоний 1599 й. Мовароуннаҳр ҳукмдори қилиб сайланди. У Чингизхон авлодидан бўлиб, Астрахонда хонликка асос солган

Сулоланинг бошқарув даври ўзаро урушларнинг кескинлашуви билан тавсифланади.

1747 йилда марказий ҳокимият ўз аҳамиятини йўқотиб, хонлик алоҳида мустақил вилоятларга бўлиниб кетади.

Деҳқон ва ҳунармандларнинг эксплуатация қилиниши кучайди

Қўзғолонлар бостирилди

XVII-XVIII асрларда Мовароуннаҳрдаги халқ қўзғолонларининг мағлубияти сабаблари → қўзғолонларнинг олдиндан тайёрланмаганлиги, ҳаракатларнинг тарқоқлиги ва ёмон қуролланганлик.

XVIII а. ОХИРИ XIX а. БИРИНЧИ ЯРМИДА ЎЗБЕК ХОНЛИКЛАРИ

XVIII аср охирида Бухоро, Ҳива ва Қўқон хонликлари мустақамланди.

1 Бухоро хонлиги (амирлиги)

ҳудуди Зарафшон дарёсининг воҳаси ва ундаги асосий шаҳарлари бўлган - Самарқанд ва Бухоро → хонлик пойтахти

Ислом дини катта аҳамиятга эга бўлган. Суд ҳокимияти унга бўйсунар эди.

XVI асрдан бошлаб XIX аср биринчи ярмигача Бухоро хонлиги феодал мутлақ монархиядан иборат бўлган.

Амир бошчилигида

Хонлик аҳолисининг таркиби:

ўтроқ (кўпсонли ўзбек қабилаларининг авлодлари ва тожиклар);
кўчманчи (маҳаллий турк қабилалари-хитой-қипчоқлар, маркитлар, туркманлар ва қозоқлар).

Нима ишлаб чиқарилган?

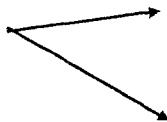
XIX аср бошида ип ҳамда ипак матолари ишлаб чиқариш маркази;
чўян маҳсулотлари ишлаб чиқарилган;
XIX аср бошида биринчи текстил мануфактураси ишга туширилди.

2 Хива
хонлиги

ҳудуди ҳозирги Хоразм вилояти,
Қорақолпоғистон
ва Туркменистоннинг шимолий
туманларидан иборат.

Хонлик
аҳолиси

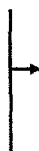

аҳолининг асосий қисми: турли ўзбек
қабилалари (қадимги Хоразм
аҳолисининг авлодлари);
кўчманчи ва ярим кўчманчи туркман,
қорақолпоқ, қозоқ ва Ҳ. қабилаларидан
иборат

XVIII аср
II ярмидаги
ўзаро урушлар

Хонлик
ҳукуматини
инқирозга олиб
келди,
натижада:

Хива ҳокимияти Қўн-
ғирот сулоласи қўлига
ўтди (1920 йилгача
мавжуд бўлган).

XIX аср бошида Хива хонлари Туркман, Қозоқ ва Хуросон
ҳукмдорларига қарши бир қатор муваффақиятли юришларни
амалга оширдилар, 1811 йилда қорақалпоқларни бўйсундирдилар.

3

Қўқон хонлиги
(1710 йилда Фарғона
водийсида вужудга
келган).

XVIII аср охирида ўз
мулкларини кенгайтirdи:
Тошкент, Ўратепа, Хўжанд ва
уларга қарашли бўлган
ҳудудларни қўшиб олди.

Янги қалъалар ва шаҳарлар қурилди:
Андижон, Наманган, Марғилон ва Ҳ.

Хонлик
аҳолиси

→ миллий таркиби жиҳатидан турли, асосан ўзбек, тожик, қozoқ ва қирғизлардан иборат.

Ишлаб
чиқарилган:

→ ип матолари – чит газламалар;
→ ипак матолари;
→ ёзув қоғози;
→ илк текстил мануфактуралари ўз фаолиятини бошлаган.

Учта хонликнинг барча ҳудудида:

Хунармандчилик
ишлаб чиқариши
ривожланди

Ўрта Осиё хон-
ликларининг сиё-
сий бирлашуви ва
марказлашуви
учун қулай вазият
вужудга кела
бошлади

Юқорида қайд этилган иқтисодий ўзгаришларга қарамасдан, асосий ишлаб чиқарувчи куч деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланувчи деҳқонлардан иборат бўлган.

Товар-пул
муносабатлари
ривожланди

Хонликларда
солиқ тизими ўз-
гарди: аста-секин
пул тўловига
ўтилди.

Деҳқонларнинг текин
меҳнат мажбурият-
лари катта ўринни
ишғол қилган: - турли
иншоотларни, су-
ғориш тизимларини,
йўлларни бино қилиш
ва таъмирлаш

Савдо ва Дипломатик алоқаларнинг кенгайиши

XVI-XIX асрларда
Ўрта Осиё хон-
ликлари савдо-
сотиқни ривож-
лантирганлар

Москва
ҳукмдори
билан

→
Янги савдо
йўллари
очилган.

↓
Рус ҳукумати Ўрта Осиё билан савдо-сотиқнинг
ривожланишини қўллаб-қувватлаган.

↓
Бухоро ва Хива савдо-
гарларидан ҳеч қандай
тўловлар олинмаган.

↓
Сибир шаҳарларида Ўрта Осиё
савдогарларидан бож тўловлари
камроқ миқдорда олинган.

↑
Шунингдек, рус савдогарларига ҳам Ўрта Осиё хонликларида
айнан имтиёзлар берилган.

Петр I даврида Ўрта Осиё билан
савдо-сотиқ ва дипломатик
алоқалар тобора мустаҳкамланиб
борди.

}
ҳар 5-6 йилда Москва
ёки Петербурга
Бухоро ва Хивадан
элчилар келар эдилар.

Шундай қилиб, бу далиллар Москва давлатининг Ўрта Осиё
хонликлари билан савдо алоқаларини ривожлантириш учун кўр-
сатган эътиборидан ҳамда бу алоқаларнинг иккала мамлакат
хўжалик ҳаёти учун катта аҳамиятга эга бўлганлигидан гувоҳлик
беради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Великое будущее – это высокая духовность народа. – Т.: Узбекистан, 1997. Т. 5.
2. Каримов И.А. Выступление на церемонии открытия памятного комплекса Имама аль-Бухори. – Т.: Узбекистан, 1998. Т. 7.
3. Каримов И.А. Без исторической памяти нет будущего. – Т.: Узбекистан, 1998. Т. 7.
4. Каримов И.А. Идеология – это объединяющий флаг науки, общества государства. Интервью И.А. Каримова журналу «Тафаккур». – Т.: Узбекистан, 1997. Т. 7.
5. Аҳмедов Б. Улуғбек. – Т.: Камалак, 1994.
6. Аҳмедов Б. Соҳибқирон Темур. – Т., 1996.
7. Бартольд В.В. Туркистан в эпоху монгольского нашествия. – М.: Наука, 1963. Т. 1.
8. Беляев В.А. Арабы, ислам и арабский Халифат в раннее средневековье. – М.: Наука, 1963.
9. Буниятов З. Государство Хорезмшахов-ануштегинов (1097-1231). – М.: Наука, 1986.
10. Бобобеков Х., Каримов Ш. ва бошқ. Ўзбекистон тарихи. Қисқача маълумотнома. – Т.: Шарқ, 2000.
11. Гумилев М. Н. Древние тюрки. – М.: Наука, 1960.
12. Ўзбекистон тарихи. (XVI – XIX асрнинг биринчи ярми) – Т.: ШТ, 1993.
13. Агаджанов С. Государство Сельджунидов и Средняя Азия в IX-XII вв. – М.: Наука, 1991.
14. Ўзбекистон тарихи. – Т.: Университет, 2002.
15. Кичанов Е.И. Жизнь Темучжина, думавшего покорить мир. – Бишкек: Узбекистан, 1993.
16. Материалы по истории науки и культуры Средней Азии. – Т.: Фан, 1991.
17. Мец А. Мусульманский ренессанс. – М.: Нука, 1973.
18. Муминов И. Роль и место Амира Темура в истории Средней Азии. – Т.: Фан, 1968.
19. Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства. – Т.: Фан, 1973.
20. Петрушевский И.П. Поход монгольских войск в Среднюю Азию в 1219-1224 гг. и его последствия./ Татаро-монголы в Азии и Европе. Сб.статей. – М., 1979. Изд. 2.
21. Ўзбекистон тарихи. I-қисм – Т.: Университет, 1997.
22. Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедия. – Т., 1997.
23. Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар. Даврий тўплам. – Т.: Шарқ. 1999. – №2
24. Усмонов Қ.М., Содиқов ва бошқ. Ўзбекистон тарихи. I қисм. – Т., 2002.

25. Очерки по истории государственности Узбекистана. – Т.: Шарқ, 2001.
26. Сагдуллаев А., Аминов Б. ва бошқ. Ўзбекистон тарихи: Давлат ва жамият тараққиёти. I қисм. – Т.: Академия. 2000.
27. Абдунабиев А.Т. Вклад в мировую цивилизацию. – Т.: Узбекистан, 1998.
28. Аҳмедов Б. Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. – Т.: Ўқитувчи, 1991.
29. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М.: Наука, 1996.
30. Гуломов Я.Ф. Қадимги маданиятимизнинг изларидан. – Т.: Фан, 1996.
31. Жабборов И. Антик маданият ва маънавият хазинаси. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
32. Каримов Ш., Шамсутдинов Р. Ватан тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1997.
33. Муҳаммаджонов А.Р. Ўзбекистон тарихи (V-XVI аср бошларигача). – Т.: Ўқитувчи, 1994.
34. Насимхон Раҳмон. Турк ҳоқонлиги. – Т., 1993.
35. Радкевич В.А. Великий Шелковый путь. – М.: Агропромиздат.
36. Сагдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. – Т., 1996.
37. Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. –Т.: Ўқитувчи, 1990.
38. Жониёзов К.Ш. Қанг давлати ва қангчилар. – Т.: Фан, 1990.
39. Семенов Ю.И. Как возникло человечество. – М., 1966.
40. Массон В.М. Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – М.-Л., 1966.
41. Массон В.М. Средняя Азия и древний Восток. – М.-Л., 1964.
42. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. – Т., 1977.
43. Пидаев Ш.Р. Материалы к изучению древних памятников северной Бактрии. Древняя Бактрия. – Л., 1974.
44. Альбаум Л.И. Живопись Афрасиаба. – Т., 1975.
45. Баженов Л.В. Древние авторы о Средней Азии. (III-IV век до н.э.). – Т., 1940.
46. Ртвеладзе Э.В. Великий шелковый путь. Энциклопедический справочник. – Т., 1999.
47. История народов Узбекистана. – Т.: Фан, 1992. Т. 1.
48. История народов Узбекистана. – Т.: Фан, 1993. Т. 2.

МУНДАРИЖА

I ҚИСМ

Қадимги жамиятни даврлаштириш чизмаси.....	3
Илк палеолит (қадимги тошдаври).....	4
Ўрта палеолит (мустье).....	6
Юқори палеолит.....	7
Мезолит (ўртатош даври).....	9
Неолит (янгитош даври).....	11
Энеолит (мис-тош асри).....	12
Бронза даври.....	13
Темир даври.....	16
Археологик маданиятлар.....	17
Ўрта Осиё ҳудудидаги дастлабки давлат бирлашмалари.....	18
Аҳоманийларнинг Ўрта Осиёга бостириб келиши.....	20
Ўрта Осиё халқларининг македониялик Искандар босқинига қарши олиб борган кураши.....	22
Ўрта Осиё Салавқийлар давлати таркибида.....	25
Юнон-Бақтрия давлати.....	29
Қанха давлати.....	33
Қадимги Хоразм.....	35
Довон давлати (Фаргона).....	37
Қушон давлати.....	39
Буюк Ипак йўли.....	43

II ҚИСМ. ИЛК ЎРТА АСРЛАР

Эфталитлар давлати.....	46
Турк Ҳоқонлиги даврида Ўрта Осиё халқлари.....	50

III ҚИСМ.

Ўрта Осиё Араб Халифалиги даврида (VII аср).....	57
Сомонийлар давлати (XI - X асрлар).....	59
Қорахонийлар ва Ғазнавийлар давлати (XI-XII асрлар)....	68
IX-XII асрларда Ўрта Осиё халқлари маданияти.....	72
Хоразмшоҳлар давлати (X-XIII асрлар).....	75

Мовауннаҳр мўғуллар босқини даврида.....	82
Амир Темури ва Темурийлар (XIV аср боши).....	88
Ўрта Осиёнинг Шайбонийхон томонидан босиб олинishi (XVII аср).....	92
Аштархонийлар ҳукмронлиги даврида Ўзбекистон халқи (XVII- XVIII асрлар).....	96
XVIII аср охири - XIX аср биринчи ярмида ўзбек хонликлари.....	98
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	102
Мундарижа.....	105

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИ ВА ДИПЛОМАТИЯ УНИВЕРСИТЕТИ

Ҳасанова М.

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ

(жадвал ва чизмаларда)

I, II ва III қисмлар

Муҳаррир: **Маматова А.Н.**

Макет: **Агзамходжаева Д.Т.**

Нашрга тайёрланган материалларнинг сифати, келтирилган фактлар, атоқли отлар ва бошқа маълумотларнинг аниқлиги, шунингдек, очиқ нашр этиш ман этилган маълумотларни оммавийлаштиргани учун қўлланма муаллифи жавобгардир.

ЖИДУ рухсатисиз қайта чоп этиш ман қилинади.

Формати 84x108 1/32. Ҳажми 6,6 б.т.
Нусха сони 100. Келишилган нархда.

ЖИДУда чоп этилди.
100113, Тошкент ш., Буюк Ипак йўли кўчаси, 54.

50000.